

zuse

Et ordentligt rejsegilde

Efter den udbytterige skattejagt i en række jyske amter overvejer Statens Ligningsdirektorat nu at krydsrevidere byggebranchen i hele landet til næste år.

**Modsætninger i skattevæsenet,
ransagning og undergrundsøkonomi,
vejerbods- og pakhustjeneste og skattestat**

Zise - Told- og Skattehistorisk Tidsskrift er medlemsblad for Told- og Skattehistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977.
Bestyrelsens medlemmer er told- og skattedirektør Ole Kjær, København (formand),
overarkivar, mag. art. Henrik Fode, Århus (næstformand),
dr. phil. Ole Degn, Viborg (redaktør),
fuldmægtig Gunnar Jakobsen, København (sekretær),
specialkonsulent Kirsten Lekdorf, København (kasserer),
fhv. regionschef Palle Castbak, Kalundborg,
fhv. ekspeditionssekretær Aage E. Hansen, Kruså,
kontorchef Henrik Ludolph, København
og retschef Hans Jørgen Mortensen, Viborg.

Medlemskab af Told- og Skattehistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø eller på www.zise.dk, hvortil adresseændringer også kan meddeles. Kontingentet andrager 60 kr. om året for enkeltmedlemmer, 500 kr. for institutioner og firmaer. Biblioteker kan tegne abonnement for 60 kr. Zise udkommer tre gange årligt, og hvert hefte indeholder ca. 40 sider.

Bidrag til Zise bedes sendt til redaktøren, dr. phil. Ole Degn, Mellemhøjen 11, 8800 Viborg, eller til sekretæren, fuldmægtig Gunnar Jakobsen, Told- og Skattehistorisk Selskab, Østbanegade 123, 2100 København Ø.

www.zise.dk

ISSN 001 05-8355
Tryk: Wadmann Grafisk A/S, Thisted

Modsætninger i skattevæsenet, ransagning og undergrundsøkonomi, vejerbods- og pakhus tjeneste og skattestat

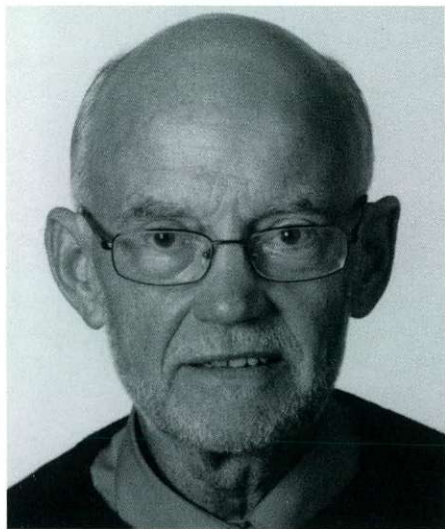
I oktober 2005 overgik skatteforvaltningen fra kommunerne til staten. Dette nummer af Zise er aktuelt med en artikel om den udvikling, der langsomt næsten siden indkomstskattereformen i 1903 har ført frem til, at statsmagten er blevet kontrollerende på bekostning af det oprindelige nærdemokrati, således at man får en ensartet og ensartet effektiv ligning landet over.

Forfatteren er dr. polit. Gunnar Viby Mogensen, der i 2003 forsvarede sin 659 sider store disputats om Skattesnyderiets historie. Han har gennem en årræk-

ke været leder af Rockwool Fondens Forskningsenhed i Danmarks Statistik og har et omfattende samfundsvidenskabeligt og historisk forfatterskab bag sig - om velfærdssamfundets problemer, om vanskelighederne ved integrationen af indvandrere og om strukturen på de sorte markeder. I artiklen her giver han en instruktiv redegørelse for problemerne omkring selvangivelse og ligning og bestræbelserne for at mindske skattesnyderiet.

Bent Andreasen fortsætter sin beretning om de store spilleautomatsager og går videre til anden økonomisk kriminalitet som omfaktureringssager. Arbejdet foregik i tæt samarbejde med kriminalpolitiet og Rigspolitiets rejsehold, og Bent Andreasen fik lejlighed til at deltage i en kursusrække om undergrundsøkonomi, som netop var et begreb, der blev meget diskuteret i begyndelsen af 1980'erne, idet der blev indført en statistik for dette område. Toldvæsenet var her velforsynet med materiale til illustrering af problemerne.

Frøde Bang er i sine erindringer nået til Ålborg, hvor han i en årrække gjorde vejerbods- og pakhus tjeneste og oplevede et mere fysisk præget arbejde, end han havde været vant til i København. Efter en tid begyndte han at få interesse for toldassistentarbejdet og startede på

Gunnar Viby Mogensen

aftenskolekursus, således at han på et år kunne tage først mellemskoleeksamen og endnu et år senere realeksamen. Han fik derefter tilladelse til at gennemgå den fastsatte forberedende uddannelse med henblik på senere optagelse på toldbetjentenes fagkursus.

Endelig viser seniorforsker, lic.phil. Leon Jespersen, Rigsarkivet, i en anmeldelse af Kancelliets Brevbøger 1656-60,

hvad dette omfattende kildemateriale kan sige vedrørende skatter og skatteudskrivning. Han gør det på baggrund af den tids samfundsudvikling og peger på mulighederne i udnyttelsen af udgavens registre.

Forsidebilledet er tegneren Bo Bojesens kommentar til skattejagt i jyske amter i 1960'erne. Politiken 14. juli 1967.

Generalforsamling

Told- og Skattehistorisk Selskab indkalder herved til generalforsamling onsdag den 3. maj 2006, kl 16.00 i kantinen i Skat • Hovedcentret, Østbanegade 123, 2100 København, med følgende dagsorden:

1. Valg af dirigent
2. Beretning om virksomheden 1. januar-31. december 2005
3. Indkomne forslag
4. Regnskab 1. januar-31. december 2005
5. Valg af bestyrelsesmedlemmer m.v.
 - a. formand
 - b. 3 bestyrelsesmedlemmer
 - c. 2 bestyrelsessuppleanter
 - d. 2 revisorer
 - e. en revisorsuppleant
6. Fastsættelse af kontingent
7. Eventuelt

Efter generalforsamlingen bydes de fremmødte på en forfriskning.

Bestyrelsen

Modsætninger i skattevæsenets egne rækker

af Gunnar Viby Mogensen

Den sammenlægning i statsligt regi af de kommunale og de statslige dele af vort personskattevæsen, som nu gennemføres, markerer samtidigt en af de mange sejre for den part, som ved indkomstskattereformen med virkning fra 1903 tværtimod meget længe stod som den svage part: Embedsmændene, som arbejdede for en ensartet og en ensartet effektiv ligning ud over landet.

I den sidste halvdel af 1900-tallet var mange af disse embedsmænd kommunale. Men i 1900-tallets første halvdel var statslige embedsmænd relativt alene på skansen, når ligningens effektivitet skulle drøftes med det lokale skattevæsen - hvoraf flertallet var folkevalgte og dermed særdeles afhængige af, hvorvidt tilstrækkeligt mange af de skatteydere, man sad og lignede, ville stemme på dem igen til næste valgdag.

Konsekvenserne af denne modsætning mellem det kommunale selvstyre og centraladministrationens strategi blev stort set ikke drøftet under de politiske forhandlinger op til vedtagelsen af 1903-loven.

Debatten omkring 1903-loven

Politikerne havde omkring århundredskiftet derimod energisk drøftet andre ting, inklusive om, som en lovmodstander havde formuleret det, "hvilken Høj-

de Landbefolkningen i sin Almindelighed stod paa". Bønderne skulle jo nu til at løse de praktiske problemer med at nedskrive det økonomiske resultat af mange forskellige aktiviteter i en virksomhed, der udover bonden selv som investor, leder og arbejdskraft også typisk havde hustru og børn beskæftiget - og i øvrigt var både produktionen og husholdningen vævet tæt sammen med naturalieøkonomien. Som en anden lovmodstander pegede på, måtte det gælde, at

der vel sagtens vil gaa Generationer hen, inden Befolkningen, i det mindste paa Landet, opdrages til at forstaa, at det er en skattepligtig Indtægt at hente en Kurv Æg ind fra Hønseshuset og spise dem, eller at bringe saa og saa mange Sække Korn til Mølle og faa det formalet og senere bage Brød af det, og at det er en skattepligtig Indtægt at tage en Spand Mælk fra Kostalden og bruge den i Huset. (1)

Politikerne havde også op til 1903-loven drøftet, om man skulle vælge en kilde-skat, fx den man allerede havde i England, eller om skatteyderne tværtimod skulle kunne holde oplysningerne om de enkelte kilder til indkomst for sig selv og kun være forpligtet til at svare skat af de samlede indkomster, naturligvis med fradrag for de udgifter, der var forbundet med at erhverve indkom-

I Henhold til § 23 jfr. §§ 4—7 og 9 i Lov af 15. Maj 1903 om Indkomst- og Formueskat til Staten samt §§ 3 og 7 i Kgl. Anordning af 22. Oktober s. A. angiver Undertegnede

boende

Skipsrejsningshandler E. A. O. Andersen
Niuegade Nr. *24.4*

Synagogens Rode i 4. Ligningsdistrikt:

at min Indkomst, herunder Indkomsten for de til min Husstand hørende Personer, jfr. Lovens § 7, nemlig:

Her anføres Navnene paa de Personer, hvis Indkomster ere medregnede.

for det sidst forløbne Aar har andraget:

	Kroner
1. af Land-, Skov- og Havebrug, af Industri, Handel, Haandværk, Fabrik-drift, Søfart, Fiskeri, af Bortfæstning, Bortforpagtning og Udleje af faste Ejendomme samt af lignende Erhverv eller Virksomhed	<i>3150</i>
2. af Arbejde, Tjeneste eller Bistandsydelse af enhver Art, af Embede og Bestilling, af Pension og Ventepenge, Klosterhævning, Livrente, Overlevelsesrente, Aftægt eller deslige samt af Gaver, Lotterispil og andet Spil og Væddemaal	<i>500</i>
3. af Kapitalformue, saasom Rente og Udbytte af alle Slags Obligationer, Aktier og andre inden- og udenlandske Pengeeffekter samt af Kapitaler, udlaante her i Landet eller i Udlandet	
Ialt	<i>3650</i>
Heri fradrages:	
Beløb, der i ovennævnte Aar ere udrede i direkte personlige Skatter til Stat, Kommune og Kirke.	<i>13</i>
Skatteprocenten bliver saaledes at fastsætte efter en Indkomst af:	Kroner <i>3637</i>

I ovenstaaende Beløb bliver ved Beregningen af min Indkomstskat til Staten i Henhold til Lovens § 8 at fradrage for min Person 800 Kr., samt da jeg for Tiden har..... Børn, der den 1. Januar d. A. vare under 15 Aar, endvidere 100 Kr. for hvert Barn.

Min og de til min Husstand hørende Personers **Formue**, opgjort i Overensstemmelse med ovennævnte Lovs §§ 12—16, anslaaer jeg til ialt..... Kr.

Indtægten er beregnet for Aaret fra..... til....., da jeg i min Næringsvej sædvanlig benytter dette Driftsaar.

Anm. Af Hensyn til, at..... Kommune har Krav paa Andel i mit Skattebidrag, da jeg i ovennævnte Aar derfra har oppebaaret Indtægter, hvoraf jeg efter § 10 i Lov Nr. 85 af 15. Maj 1903 er skattepligtig til nævnte Erhvervskommune, bemærkes, at disse Indtægter, der hidrøre fra.....

have udgjort..... Kr.

Kjøbenhavn, den *21* Januar 1904.

(Underskrift):

E. A. O. Andersen

Til

Direktoratet for Kjøbenhavns Skattevæsen.

Vend om

Figur 1. Selvangivelse fra København for indkomståret 1903. Københavns Stadsarkiv.

sterne. En sådan nettoindkomstskat havde man valgt i Preussen, og principet var herhjemme blevet benyttet i København fra 1861 og også på landsplan et enkelt år, nemlig da man i 1870 udskrev en ekstraordinær indkomstskat for hele landet.

Landspolitikerne bag 1903-reformen endte med at fravælge kildeskat. Det stred mod de råd, man modtog fra to af landets dengang tre nationaløkonomiske professorer, V. Falbe-Hansen og William Scharling. Beslutningen blev også gennem de næste 60 år beklaget af en række centralt placerede skattefolk - nemlig indtil en ny tids politikere og sagkyndige som bekendt i 1960'erne (med virkning fra 1970) blev enige om, at kildeskat trods alt var den principielt mest hensigtsmæssige skatteform.

De sagkyndige, der blev desavoueret i debatten op til 1903-reformen med dens indkomstbeskatning, kunne måske i øvrigt søge at hente trøst i, at Danmark også holdt fast ved en række af de gamle skattetyper. For, som det beroligende formuleredes af den lovforberedende kommission under I. C. Christensens ledelse, gælder det jo, at:

enhver Skat altid vil have sine Uretfærdigheder og Mangler. Disse føles imidlertid mindre trykkende, naar man har flere Skatter, thi rammer en Del af disse en Del af Folket noget for haardt, saa er det muligt, at netop den samme Del rammes mindre haardt af en anden Skat.

Organiseringen af ligningen

Når politikerne ikke op til 1903 drøftede problemerne med forskellene i skattestrategi i det kommunale selvstyre og i

centraladministrationen, kan det hænges sammen med, hvordan de politiske kort var fordelt. En af periodens førende historikere - professor Niels Thomsen - har kaldt perioden efter Systemskiftet i 1901 for årtierne med "oplyst landbovælde i Danmark". Det var, efter Estrup-regeringens hårdhændede politik mellem 1871 og 1894 over for landets bønder, overhovedet ikke på dagsordenen, at man skulle kunne bygge den nye skatteform på de etater og de embedsmænd, der havde forvaltet Estrups politik.

Så i de landdistrikter, som i 1903 rummede omkring 60 pct. af Danmarks befolkning (og endnu i 1960'erne omkring 50 pct.) blev ligningen og kontrollen nok som i købstæderne henlagt til, hvad den nye lov kaldte "ligningskommissionerne". Men disse ligningskommissioner var i landdistrikterne simpelthen sognerådene, hvis medlemmer også typisk selv udførte alt kontorarbejde.

Man kan mene, at den interesse i en ensartet og ensartet effektiv ligning ud over landet, som centraladministrationen mente at stå for, bl.a. blev forvaltet gennem indførelsen af et helt ensartet skema til skatteyderne - selvangivelserne. I landets hovedstad havde man tilmed gennem fyrré år trænet skatteyderne i at udfylde rubrikkerne i et sådant skema, og her fortsatte over 90 pct. af skatteyderne efter 1903 med at aflevere selvangivelser på skemaer af den type, som en ekviperingshandler i Nørregade i København underskrev den 20. januar 1904, jf. figur 1.

Men ude i landdistrikterne skete der dels det, at de folkevalgte fortolkninger af skatteloven kom ind i mange selvan-

givelser allerede før afleveringen. Ganske mange medlemmer af sognerådene og af købstædernes ligningskommissioner tog nemlig venligt imod familiedlemmer, naboer og bekendte fra vælgerforeningen, som følte at have problemer med at få skemaerne udfyldt. En del af de selvangivelser for kommunens skatteydere, som ligningskommissionen skulle vurdere, var altså simpelthen blevet udfyldt af medlemmer af den ligningskommission, som nu skulle tage stilling til realismen i tallene i skemaerne.

Dels var der i landdistrikterne det problem med at få teknikken med selvangivelser benyttet efter hensigten, at andelen af skattepligtige borgere, som rent faktisk indsendte skemaerne, fra starten lå noget lavere udenfor end i Hovedstaden - for indkomståret 1903 således i landdistrikterne en halv snes procentpoint lavere.

Og det blev værre, da landdistrikternes befolkning, som jo ellers i vidt omfang havde følt at være med til politisk at presse det nye skattesystem igennem, rimeligt hurtigt opdagede, hvad skemaerne med den selvangivne indkomst godt kunne bruges til - trods al venlig forståelse fra de folkevalgte i ligningskommissionerne. Antallet af selvangivelser pr. 100 skatteansatte personer i landdistrikterne, som i 1903 havde været 82, var for indkomståret 1908 faldet til 40 - for landdistrikternes selvstændige landmænd endog helt ned til 33 pct. (2)

Ved siden af selvangivelserne som instrument i centraladministrationens bestræbelser på at komme tættere på en ensartet og en ensartet effektiv ligning ud over landet, kunne 1903-loven synes at hjælpe disse bestræbelser gennem lo-

vens formuleringer om, at de lokale og de centrale skattemyndigheder faktisk skulle samarbejde om ligningen og kontrollen.

Både sognerådene og de i købstæderne af byrådene udpegede ligningskommissioner, som i byerne i øvrigt havde beskedne sekretariater til deres rådighed - i Århus således et personale på to personer - skulle nemlig lade ligningen foregå "ved en Samvirken af de kommunale Myndigheder og de særegne Skatteraad" - ét skatteråd for hver af landets 73 skattekredse.

Men skatterådene var sammensat med klar overvægt til det folkelige engagement fremfor til uafhængig sagkundskab - rådene skulle bl.a. afspejle skattekredsens befolkningsfordeling på land og by. Og skatterådene skulle nok sende et medlem til de lokale ligningsmøder, med forpligtelse til "at meddele Anvisning til Lovens Forstaaelse og Anvendelse", men den pågældende fik ingen stemmeret med til møderne. Skatterådene kunne også senere "prøve" ligningen - både helt generelt og ved ny behandling af enkeltsager. Men især på landet blev loven i disse første år mange steder tolket således af skatterådene, at "prøvelsen" udelukkende skete ved behandlingen af klager fra enkeltpersoner over indkomstansættelsen.

Øverste klageorgan blev for hver amtsrådsreds et overskatteråd - og heroppe i systemet, hvortil kun et fåtal sager nåede, var den centraliserede sagkundskab i princippet slået mere igennem over for det folkelige nærdemokrati. Overskatterådene havde nemlig altid centraladministrationens lokale vagthund - amtmanden - som født medlem og formand. Og uden for købstæderne -

det vil sige netop, hvor problemerne var størst - skulle to af de øvrige fire medlemmer udpeges af Finansministeren, og mindst ét af disse to ministerielt udpegede medlemmer skulle være med i en kendelse, før den var gyldig.

Men samlet set henlagde 1903-loven i udgangspunktet den væsentligste del af arbejdet med påligningen af den nye statslige indkomstskat til de lokale ligningsmyndigheder, mens statens - hvilket også vil sige det øvrige samfunds - interesser kun blev tilgodeset i ret beskedent omfang, nemlig gennem skat-

teråd og overskatteråd, der uden for de store byer i praksis kun førte tilsyn med, at de lokale myndigheder - sognerådene - gennemførte deres ligning formelt korrekt.

Hvis datidens offentlighed gennem 1900-tallet stolede på dagspressens fremstilling af, hvordan det stod til med lignings- og kontrolarbejdet omkring indkomstskatten, var der nærmest tale om én lang og sej kamp uden klar sejrherre. Som figur 2 viser det, var aviser-nes nyheder med relation til emner som skatteunddragelse og urigtige selvangi-

Januar 1927:	Der er i 1926 ved Landsoverskatteraadets Indgriben efterbetalt 2 1/4 Mill. Kr. for urigtige Selvangivelser.
Juli 1934:	Skatteraadforeningen afholder Generalforsamling i København. Der rettes fra forskellig Side Kritik mod de Regnskaber, Landbrugene kræver lagt til Grund for Skatteansættelserne. Kun 5 pCt. af Landbrugene fører Regnskab.
Januar 1942:	Paa et Skatteraadsmøde i Odense udtaler H.C. Henningsen, at der endnu skjules Formuer til et betydeligt Beløb, der af en Sagkyndig anslaaes til ca. 1/2 Milliard Kr.
Januar 1946:	Finansminister Thorkil Kristensen gør udførligt rede for Statens finansielle Stilling ... Der er konstateret ca. 2.7 Milliarder Kroner som skjulte Formuer, og Skatter og Efterbetaling vil andrage ca. 1.3 Milliarder.
Nov. 1950:	Folketinget har de nye skattelovsforslag til 1. behandling ... H.C. Hansen udtaler, at ligningen på landet er mangelfuld.
Nov. 1953:	Finansminister Viggo Kampmann oplyser, at han overvejer mulighederne for at gøre skatteligningen mere effektiv bl.a. under den form, at visse bestemmelser i kontrolloven, der endnu ikke kan udnyttes, sættes i værk. Det menes, at det er under overvejelse at pålægge landbrugene eller en del af dem bogføringspligt.
Januar 1965:	På Nyborg Strand holder Foreningen af danske Ligningskommissærer instruktionsmøde. Finansminister Poul Hansen oplyser, at man arbejder med tanker om at nå frem til et mere effektivt ligningsarbejde ved at åbne mulighed for flere tekniske medarbejdere samtidig med, at det folkelige element bibeholdes.
April 1970:	Finansminister Poul Møller har samråd med Folketingets ligningslovudvalg. Han siger, at hvis man skal finde frem til de skattesnydere, der hvert år unddrager staten milliarder af kroner, er det nødvendigt at skattevæsenet får større mulighed for at bruge de beføjelser, som loven giver skattemyndighederne. Det betyder, at personalet skal have en bedre uddannelse, og at skatteadministrationen skal opbygges på en mere hensigtsmæssig måde. Desuden er der et lønningsmæssigt problem.
Juli 1975:	Op mod 1000 af de godt 5000 indbyggere i Hanstholm Kommune menes indblandet i en kæmpemæssig svindelaflære over for skattevæsenet. Beboerne skal bl.a. have indkøbt farvefjernsyn og fratrasket dem på selvangivelsen som tovværk.
April 1977:	Skatteminister Jens Kampmann vil gennemføre obligatorisk CPR-registrering af alle konti i pengeinstitutter og pligt til indberetning til skattevæsenet om alle konti ... Forslaget anslås at betyde 500 mill. kr. ekstra i indtægter til staten.

ANM.: Blandt oplysningerne i Avisårbogen for årene 1924 - 1980 om væsentlige dagbladsnyheder fra året, der gik, er her gengivet typiske resultater af en søgning på stikord som skatteunddragelse, urigtig selvangivelse o.lign.

Figur 2. Dagspressens indtryk af ligningen og kontrollen, som billedet tegnes i Avisårbogen.

velser m.v. i 1927 som i 1934, 1942, 1953, 1965 og 1977 præget af, at der hele perioden igennem blev snydt i skat for betydelige beløb, og at problemerne var særligt store hos landbrugere og hos andre selvstændige erhvervsdrivende.

Men referaterne fra det lovgivende arbejde på Christiansborg og de bevarede kommentarer fra sagkyndige indenfor statistik og videnskab viser tværtimod, at der nok var en lang og sej kamp, specielt mellem centraladministrationen og de folkevalgte i kommunerne, men fronten blev faktisk hele tiden flyttet nogle hanefted i den retning, centraladministrationen ønskede det.

Små og forsigtige skridt i 1912 og 1922

Da man efter nogle års erfaringer med 1903-reformen justerede loven, blev ulemperne ved den kraftige decentralisering af ligningen draget med ind i debatten. Til årsagerne hørte, at talfolkene i Statens Statistiske Bureau - det nuværende Danmarks Statistik - der ellers ikke var kendte for at slynge om sig med markante vurderinger af de reelle forhold bag tallene i tabellerne, om de ret lave indkomstansættelser i landdistrikterne i 1908 skrev, at de var "paafaldende" lave. De var nok ligefrem tegn på, at man "i al Almindelighed havde gennemført Ligningen med større Lemfældighed" end tidligere. Lige så skeptiske kommentarer kunne politikerne læse i kommentarer fra folk fra Københavns Universitet - i enkelte tilfælde endog med nogle første, grove skøn over, hvor høj den samlede underdeklaration i Danmark herefter måtte skønnes at være.

Ved den første lovændring i 1912 blev den herskende ligningsstrategi med stor hensyntagen til de folkevalgte i landdistrikterne dog forsvaret så godt, at embedsmændenes indflydelse kun øgedes marginalt: De amtsvise overskatterråd blev afskaffet til fordel for et, og derfor formodet mere handlekraftigt organ, Landsoverskatterrådet. Rådets flertal skulle udpeges ikke af Folketinget, men af Finansministeren, og det understregedes, at det nye organ ikke kun skulle være øverste klageinstans for enkeltsager: Det skulle principielt også føre kontrol med, at ligningen så vidt muligt blev ensartet over hele landet.

Ved behandlingen af 1922-revisionen fik problemet med balancen mellem de folkevalgte og embedsmændene en mere fremtrædende rolle. Den tidligere indenrigsminister Ove Rohde bad i Rigsdagen de mange landmænd, der var til stede, om hjælp

til at forstaa, hvad det er, som bevirker, at der i Byerne opstaaer den Formodning, at Landboerne betale for lidt i Indkomstskat.

Og på forslag fra Socialdemokratiet tog man så endnu et beskedent skridt i retning af en mere ensartet ligning. Der skulle nemlig fremover til bistand for skatterådene og Landsoverskatterrådet beskikkes regnskabskyndige konsulenter.

Disse nye konsulenter kunne ganske vist kun give deres råd "på begæring". Men en udvikling til embedsmændenes og den mere ensartede lignings fordel var påbegyndt - og to dynamiske skatteembedsmænd med nationaløkonomisk baggrund satte yderligere fart i udviklingen.

To pionerer

Da Landsoverskatterådet blev sat i gang i 1912, markerede Finansministeriet dets interesse ved at ansætte både formand og næstformand på fuld tid. Rådet valgte naturligvis fortsat at tage sig af de klager, som nåede så højt op i systemet. Men samtidigt opprioriterede man den tidligere helt forsømte del af opgaverne, der gik på ligningens generelle effektivitet, ved at lade næstformanden, økonomen Immanuel Bang, bruge al sin tid på sagen. Bang, som i øvrigt var en bror til historikeren og politikeren Gustav Bang, kastede sig ud i opgaven med stor energi og stor interesse for via dagspressen og gennem videnskabelige artikler

at fremlægge sine erfaringer ude fra fronten mellem nærdemokrati og centraladministrativ effektivitet. (3)

Immanuel Bang - jf. også fotografiet af ham fra omkring 1913 i figur 3 - talte bl.a. to gange i Nationaløkonomisk Forening, med påfølgende publicering af foredraget i det indflydelsesrige Nationaløkonomisk Tidsskrift. I det første foredrag i 1918 var der ingen tvivl i hans sind om, at der var det problem med nærdemokratiets forvaltning af ligningsopgaven, at man i landdistrikterne fastlagde en indkomstprofil på et alt for lavt niveau:

Jeg kan her i denne Forbindelse nævne, at adskillige Sogneraad ikke synes at være til-

Figur 3. To pionerer i det tidlige arbejde for en ensartet ligning ud over landet. Cand.polit. Immanuel Bang (1874-1924) (t.v.), fotograferet omtrent samtidig med, at han begyndte sit arbejde (1913-24) i Landsoverskatterådet, og cand.polit. Kristen Jørgen Kristensen (1890-1983) (t.h.), fotograferet først i 1930'erne, hvor han var kontorchef i Overskyldrådet, indtil han ved oprettelsen af Ligningsdirektoratet i 1938 blev ligningschef der. Fotografierne er stillet til rådighed af de to familier

bøjelige til at sætte de fastlønnede op til den virkelige Indkomst for ikke derved at tvinge andre skatteydere op i højere niveau ... Jeg overværede en Gang et Sogneraadsmøde i Jylland, hvor den foreløbige Ligning blev lagt. Der var saa godt som ingen Selvangivelser, og de fleste Skatteydere blev ansat til samme Indkomst som i det foregaaende Aar eller fik ubetydelige Tillæg. Også Skolelæreren skulle have været ført uforandret over, men jeg fik konstateret, at hans virkelige Indtægt var et par Hundrede Kroner over det Beløb, Sogneraadet ville ansætte ham til. Da jeg fastholdt, at Ansættelsen burde forhøjes, svarede Sogneraadets formand, at der i saa Fald ikke blev noget korrekt Forhold mellem Ansættelserne i Kommunen.

Da Immanuel Bang i 1923 for anden gang fik ordet i Nationaløkonomisk Forening, mente han nok, at ligningen var blevet noget bedre. Men

Landmændene er i visse Egne blevet noget opskræmte over de Undersøgelser, Landsoverskatteraadet i de senere Maaneder har foretaget, og Følgen heraf er blevet, at de adskillige Steder udtager Penge af Banker og Sparekasser og køber Værdipapirer for dem ... Hertil kommer, at Penge ofte indsættes i Banker og Sparekasser paa Børnenes eller paa fingerede Navne ... Endvidere er det meget almindeligt, at Penge indsættes paa mange forskellige Konti i mange forskellige Pengeinstitutter.

Det sidste punkt illustrerede Bang bl.a. med oplysningen om, at en gårdmand i Vestjylland viste sig at have indeståender i banker og sparekasser i Lemvig, Holstebro, Ringkøbing, Ulfborg, Nees, Bøvling og Struer. Men trods sådanne forsøg på kamuflering var det lykkedes

Landsoverskatterådet at komme igennem med en analyse for en stor stikprøve af landmænd, med det resultat, at omkring tre fjerdele havde opgivet indkomst og formue for lavt. I en sjællandsk kommune havde af ni gårdmænd de otte - heraf et sognerådsmedlem - nu affundet sig med mindre eller, som i den folkevalgtes tilfælde, større efterbetalinger.

Som det havde været tilfældet tidligere, fandt Landsoverskatterådet ved sine kontrolaktioner indicier mange steder i landet for, at man lokalpolitisk havde aftalt at holde indkomstansættelserne nede. To skatteydere i stikprøven - begge gårdmænd og sognerådsmedlemmer - havde udtrykkeligt undskyldt sig med, at de ikke var alene om at have båret sig galt ad. Den ene, som var fynbo, havde udtalt, at han ved sin efterbetaling af 2.500 kr. følte sig "ligesom i Krigen, naar af oprørske Tropper hver 10. Mand bliver skudt".

Ved siden af disse lokalpolitisk aftalte generelle underdeklarationer vurderede Bang, at der for den enkelte landmand også var de førnævnte problemer med at prissætte naturalieindtægterne ("Æg, Kartofler og andre Havesager, Mælk, Indslagtning, Brødrug o.s.v.") og med afskrivningsproblemerne (på bygninger, husdyr, redskaber, dræningsarbejder m.v.). Landmandens arbejde i stald eller lade eller på fri mark giver ham jo heller ikke, mindede Bang sine tilhørere om, den samme erfaring med pen og blæk, som købmænd og håndværkere får med deres fakturaer og regninger m.v.

Bangs konklusioner blev stort set accepteret af den øvrige nationaløkonomiske sagkundskab, og de fik stor be-

tydning for offentlighedens forståelse af problemstillingen.

Den anden pioner på feltet, økonomien og statistiker K.J. Kristensen, som havde arbejdet med statistik og beskatning omkring ejendomsvurderingen siden 1916, og som sidst i 1930'erne endte som ledende embedsmand i den centrale skatteadministration - jf. igen fotografi i figur 3 - var ikke så stor en pædagog over for offentligheden som Immanuel Bang. Men K. J. Kristensen var, bl.a. også i artikler i Nationaløkonomisk Tidsskrift, ætsende præcis i sine analyser. Bl.a. gennemførte han for typiske brugsstørrelser i landbruget en nøje sammenligning af de selvangivne indkomster i årene 1922-29 med, hvad indkomsterne ville have været, hvis de enkelte dele af produktionen var blevet indregnet med det gennemsnitlige afkast, som kunne aflæses på kroner og ører i de detaljerede regnskaber for 800 brug, som via landbrugskonsulenterne løbende blev indsamlet af Landøkonomisk Driftsbureau. Og han måtte fastslå, at der ganske åbenbart foregik "en Ligning, der faktisk er i Strid med Lovens Grundlag". Det kunne lade sig gøre, bl.a. fordi der var "tilstrækkeligt Sammenhold mellem Landbrugerne", og fordi de fleste landmænd ikke førte regnskab. I øvrigt havde snyderiet op gennem 1920'erne været konjunkturfølsomt: Jo bedre tider, jo mere snyd. (4)

Socialreform og skattesnyd

Også K.J. Kristensens konklusioner blev accepteret af andre nationaløkonomisk sagkyndige, incl. professor ved det nye Århus-universitet Jørgen Pedersen, som

i 1938 bidrog til debatten med en ajourført udgave af K.J. Kristensens analyse. Samtidig havde andre forhold yderligere understreget behovet for at styrke de professionelle kræfter i ligningen over for det folkevalgte element - specielt effekterne af Kanslergadeforliget fra 1933, med forligets indhold af sociale forbedringer og stærkt stigende offentlige udgifter til disse forbedringer.

Siden 1903 er personskattesatserne som bekendt steget betydeligt. Hvor personskatternes andel af de skattepligtige indkomster sidst i 1900-tallet nåede op på omkring 45 pct., var den oprindelige sats fra 1903 kun omkring 4 pct. af de skattepligtige indkomster. Andelen var så først i 1930'erne steget til omkring 8, men mellem 1934 og 1939 øgede ekstraudgifterne til sociale formål derpå satsen til halvanden gang 1934-niveauet, eller 12 pct. Så faktisk blev 1930'erne det årti i 1900-tallet, der oplevede den kraftigste relative vækst i det danske personskattetryk. (5)

Ubehaget ved de stigende skatter kom oveni 1930'ernes landbrugskrise, og det blev uden for landbrugskredse en almindelig opfattelse - som man i dag kan se var realistisk, jf. nedenfor - at landmændenes utilfredshed også slog ud i en fornyet stigning i underdeklarationen. Landspolitikerens svar blev Skatte Lovskommissionen af 1937, som allerede i 1938 var blevet klar over, at der faktisk var "afgørende Trang ... til at forbedre Tilsynet med Skatteligningen". Politikerne hørte med det samme om denne "trang", og besluttede sig allerede samme år for at styrke den strategi for en mere centraliseret og ensartet ligning, som Immanuel Bang og andre havde arbejdet for: Landsoverskatterådet blev ef-

fektiviseret gennem en opdeling i et egentligt organ til at klare sagerne omkring klager - en Landsskatteret - og et Ligningsråd med sekretariatsbistand fra det nye Ligningsdirektorat, som fik K.J. Kristensen som ligningschef. Ligningsrådet skulle så netop samle kræfterne om at føre tilsyn med skatteligningen og dens effektivitet landet over.

Tiltagende centralisering efter 1945

Balancen i ligningen mellem de folkevalgte og de professionelle blev straks efter afslutningen på den tyske besættelse i 1945 påvirket af det chok, som den skattelovsinteresserede offentlighed i Danmark fik sig, da den ekstraordinære formueopgørelse med pengeombytning i juli 1945 afslørede de fortsat store mangler i skatteligningen. Så på forslag af den endnu arbejdende skattelovskommission af 1937 afløste man i 1946 den amtsvise skattekonsulentordning med egentlige embedsmandsstillinger, benævnt amtsligningsinspektører. De blev så simpelthen Ligningsdirektoratets stedlige repræsentant, med ret til at deltage i alle lokale møder omkring ligningen. Tilsynet blev yderligere styrket ved, at der for hvert amt oprettedes et amtsskatteråd, bestående af amtsligningsinspektøren og formændene for amtets enkelte skatteråd - med en formand udpeget af Finansministeren. (6)

Parallelt hermed fik man sidst i 1940'erne endelig gjort afleveringen af selvangivelsen obligatorisk, og op gennem 1950'erne styrkedes amtsligningsinspektoraterne yderligere, bl.a. ved be-

villinger til mere personale.

Helt generelt er anden halvdel af 1900-tallet præget af, at centraladministrationens kamp for at opnå en mere ensartet ligning vandt stadigt flere sejre: Man fik udvidet ret til at indhente det, lovgiverne oprindeligt, mens man lagde meget stor vægt på skatteyderens ret til at holde oplysninger for sig selv, havde betegnet som "supplerende ligningsmateriale", det vil især sige indberetninger om skatteyderens økonomi fra arbejdsgivere og fra pengeinstitutter, og man fik ressourcer til at gennemføre lokale og regionale kontrolaktioner mod udvalgte brancher. En sådan aktion i 1960'erne i byggebranchen inspirerede Bo Bojesen til tegningen på forsiden af Zise.

Centraladministrationens succes over for det nærdemokratiske element blev ekstra synlig, da man for omkring 15 år siden indførte det såkaldte måltalsystem, hvor staten for første gang satte tal på, hvor mange kontroller af erhvervsdrivende kommunerne skulle foretage. Og der blev også fastsat sådanne regler for kvaliteten af kontrollen, at kommunerne i vidt omfang blev tvunget til yderligere at kompetenceudvikle deres medarbejdere. Kunne kommunerne ikke leve op til disse måltal, blev de sat under skærpet statsligt tilsyn.

Centraladministrationens effektivisering af ligningsarbejdet lettedes af to specielle forhold.

For det første var samfundets indkomstdannelse blevet langt mere gennemskuelig, jf. bevægelsen væk fra naturalieøkonomien og væk fra familiebedrifter, over mod byerhverv med relativt få selvstændige erhvervsdrivende. Disse noget større virksomheders regnskaber

over udbetalingerne til de efterhånden mange arbejdere og funktionærer kunne - ligesom lønningsregnskaberne fra den stærkt voksende offentlige sektor - udnyttes ved skattevæsenets ligningsarbejde, og blev det.

For det andet medvirkede samtidig den generelle udvikling og centraladministrationens pres til kommunesammenlægninger. Det, man dengang betragtede som helt små kommuner, med deres stærke element af folkevalgte ligningsmænd, forsvandt jo simpelthen i årene omkring 1970, og de nye og større kommuner intensiverede opkvalificeringen af personalet og maskinellet i deres skatteforvaltninger. Det gav måske de folkevalgte i kommunerne nogle gode argumenter mod fortsat centralisering, men var jo reelt samtidigt et skridt i retning af den yderligere professionalisering af skatteligningen, folk af typen Immanuel Bang havde ønsket sig.

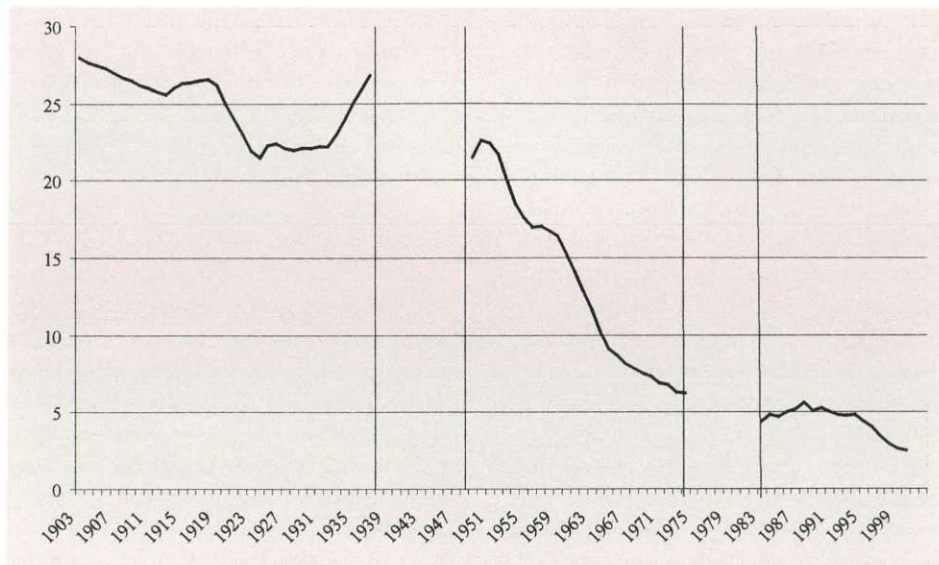
Effekten på omfanget af skattesnyderiet

Målingerne af den samlede underdeklaration ved personbeskatningen er usikre. Men til de mindst usikre metoder hører beregningen af den såkaldte forskelsværdi, som i Danmark er udviklet i 1960'erne og 1970'erne af medarbejdere i Danmarks Statistik. Teknikken tager udgangspunkt i, at de beløb, danskerne gennem et år har indtjent i produktionsprocessen i den private og den offentlige sektor, med den moderne statistik over produktionen - det vil sige nationalregnskabet - er kendt med en rimelig grad af sikkerhed. Korregerer man så disse indkomstbeløb for, hvad

skatteyderne ifølge loven har, for betalte skatter og forsikringer m.v. ret til at trække fra, inden beløbene skrives på selvangivelsen, har man det beløb, som danskerne under ét burde opgive som deres reelle indkomst.

I realiteternes verden er summen af de faktisk opgivne indkomster til beskatning - som kendes fra indkomstskattestatistikken - jo altså lavere. Der foreligger en forskelsværdi, som dermed er et ikke urimeligt mål for det samlede skattesnyderi ved personbeskatningen. Og den analytiske interesse i Nationalregnskabskontoret i Danmarks Statistik betyder, at man i dag med støtte i institutionens arkiv og i ældre statistik for en lang række år kan finde et så detaljeret datamateriale til brug for beregning af denne forskelsværdi, at analysen samtidigt kan tage højde for de gradvise ændringer over tid i nationalregnskabet og beskatningens principper. En beregning for hele perioden siden 1903 er, specielt for de første to tiår, ikke uden store usikkerheder. Men for tiden fra begyndelsen af 1920'erne og frem kan beregningen gennemføres, så usikkerheden er indsnævret til, at der gennemgående er en risiko for en beskeden undervurdering af forskelsværdien. (7)

Resultatet af beregningen fremgår af figur 4, som jo viser et klart fald i skattesnyderiet, fra statsskatten blev indført som fast foretælse i hele landet i 1903 til midten af 1970'erne - med midlertidige afbrydelser sidst i 1930'erne og i perioden 1945-50. I begge tilfælde steg underdekclarationen igen, men kun midlertidigt. Fra og med midten af 1970'erne ligger underdekclarationen nede på et niveau, hvor det meste af resten kunne tænkes at være den form for skattesny-

Figur 4. Den samlede underdeklaration målt ved forskelsværdien (indkomst på produktionssiden minus indkomst via skattestatistikken) som procent af indkomst på produktionssiden. Fem-års glidende gennemsnit. 1903-2002.

Anm.: Det arkiverede materiale tillader ikke beregning for årene omkring Besættelsestiden, og for en periode med kraftig omlægning af statistikken sidst i 1970'erne og først i 1980'erne.

Kilde: Gunnar Viby Mogensen 2003a, tabel 6.2. og bilagstabel 6.12., samt specialkørsler i Danmarks Statistik

deri, der stort set ligger helt uden for skattevæsenets rækkevidde. Det er aktiviteter, hvor snyderiet omfatter mere end én person, der sidder alene med sin selvangivelse og sin samvittighed - altså den mere "moderne" form, typisk ude i parcelhuskvartererne, eller aktiviteter i et restaurantkøkken, hvor en køber og en sælger har aftalt en betaling helt uden skat og moms m.v., det vil sige sorte aktiviteter. Meget tyder på, at denne sorte form for skattesnyd i dag svarer til størrelsesordenen fire femtedele af hele snyderiet - og i øvrigt, at de sorte mar-

keder i Danmark har en udbredelse, som ikke ligger voldsomt ude af niveau med, hvad man finder i vore nabolande. (8)

Konklusion

Flytningen af beslutningskompetence over i hænderne på den professionelle centralmagt har altså - i et samspil med stigningen i antallet af lønmodtagere og naturalieøkonomiens uddøen - givet et overbevisende resultat: Skattesnyde-

riet har alene i sidste halvdel af 1900-tallet, hvor de sidste rester af direkte nær-demokratisk indflydelse på ligningen stort set helt er blevet fjernet, kunnet reduceres fra omkring 20 til under 5 procent af de faktiske indkomster.

Nogle deltagere i vore dages debat om risikoen ved, at den moderne terrorisme tvinger samfundet i retning af en generelt stadigt mere kontrollerende statsmagt, vil måske være bekymrede over, at skattevæsenets resultat delvis skulle opnås på bekostning af nærdemokratiet.

Men andre vil nok mene, at nærdemokratiet fik sin chance og forspildte den. Og under alle omstændigheder må man gå ud fra, at Immanuel Bang ville være tilfreds med, at udviklingen nu har nærmet os *så* meget til en situation med "en ensartet og ensartet effektiv ligning landet over."

Noter

1. Citatet er af N. Andersen fra partiet Højre. Afsnittet er her i vidt omfang bygget på kapitel 2 i Gunnar Viby Mogensen 2003a.
2. Jf. afsnit 2.3. i Gunnar Viby Mogensen 2003a, specielt figur 2.2., s. 53.
3. Immanuel Bangs indsats er især beskrevet i afsnit 4.2.3., s. 146 ff, i Gunnar Viby Mogensen 2003a.
4. K. J. Kristensens (og Jørgen Pedersens) indsats er behandlet i afsnit 5.2., s. 159 ff i Gunnar Viby Mogensen 2003a.
5. Udviklingen i personskattetrykket er dokumenteret i figur 2.1., s. 45 i Gunnar Viby Mogensen, 2003a.
6. Formueopgørelsen i juli 1945 er be-

handlet s. 63 ff i Gunnar Viby Mogensen 2003a.

7. Gunnar Viby Mogensen 2003a, s. 198-203.

8. Søren Pedersen 2003 finder sorte sektorer i Danmark, Sverige, Norge, Tyskland og England svarende til 2-4 pct. af bruttonationalproduktet - højest på det relativt infleksible tyske arbejdsmarked, og lavest på det relativt lavt beskattede arbejdsmarked i England. Beregningen af forskelsværdien for de seneste to tiår er bl.a. bygget på særkørsler fra Danmarks Statistik, og på analyserne i Claus Larsen 2003.

Litteratur

Ole Bjørn, 2003: "Træk af skatteforvaltningsrettens udvikling i 100 år". SR-Skat 2003, 15:3, s. 11 ff.

Claus Larsen, 2003: Underdeklarationen af personlig indkomst målt ved sammenligning af dansk skatte- og nationalregnskabsstatistik. Speciale, Økonomisk Institut, Københavns Universitet.

Søren Pedersen, 2003: The Shadow Economy in Germany, Great Britain and Scandinavia.

Gunnar Viby Mogensen, 2003a: Skattesnyderiets historie. Udviklingen i underdeklarationen i Danmark i 1900-tallet.

Gunnar Viby Mogensen, 2003b: Danmarks uformelle økonomi. Historiske og internationale aspekter.

Ransagning, undergrundsøkonomi og økonomisk kriminalitet

Af en kontroltolders dagbog (5)

af Bent Andreassen

1975. Første anholdelse og ransagning

I spilleautomatsagerne var det første gang, jeg deltog i ransagninger og anholdelser, hvor kendelserne var bragt til veje ved hjælp af efterforskningsmateriale, jeg sammen med kollegaer langt hen ad vejen selv havde ansvaret for. Af dette lærte jeg, at når jeg i andre sager som kontrolmand eller som funktionschef var i den situation, skulle det bearbejdede materiale, der i den sidste ende havde så vidtrækkende konsekvenser for andre mennesker, være skudsikkert. Selv om dette altid har været tilfældet, må jeg indrømme, at jeg aldrig har sovet natten forud for en ransagning og anholdelse.

Jeg drog også en anden lære af denne sag. Efterforskningen foregik, i sagens natur, ret hemmeligt. Poul Jørgensen og jeg opbevarede alt regnskabsmaterialet i et kontor, som blev aflåst, når vi forlod det. Det var usædvanligt. Vi talte ikke med andre om sagen. Heller ikke med de gode kolleger, der spurgte. Nogle syntes, det var noget hemmelighedskræmmeri. Det, der reddede sagen på den led, var, at næsten alle i kontrolafdelingen deltog i ransagningerne rundt om i hele Nordjylland, og derfor følte de fra det tidspunkt ejerskab til sagen og deltog helhjertet og engageret.

Som noget nyt bestilte distriktstoldchefen et fly, således at et hold bestående af to toldtjenestemænd og to kriminalfolk en morgen kunne flyve til Læsø og foretage ransagningerne der på samme tidspunkt, som de fandt sted på "fastlandet". Jeg og mine kollegaer vidste af erfaring, at hvis vi havde benyttet færgen til Læsø om søndagen, ville hele Læsø med det samme være orienteret om, at "et eller andet var i gære". Sådan var det, og sådan er det stadigvæk i det lille hyggelige og nære øsamfund!

Direktoratet for Toldvæsenet blev holdt løbende orienteret. Som et kuriosum kan det nævnes, at en af de personer i direktoratet, der således blev holdt orienteret, underviste på Toldskolen. Fredagen før den mandag, hvor ransagningerne skulle finde sted, bekendtgjorde han for eleverne, at de skulle følge med i medierne, fordi der ville ske noget stort i Nordjylland i løbet af mandagen!

Det var lidt chokerende for mig at erfare. En af eleverne på Toldskolen kunne meget let have haft en eller anden relation til den personkreds, hvor der skulle ransages. Der var trods alt tale om næsten hundrede personer over hele Nordjylland. Det kunne have ødelagt hele sagen.

Selv dummede jeg mig også. Da sagen var lykkelig overstået, blev de erfaringer, der var indhøstet, rundspredt til de

øvrige distriktstoldkamre. Poul Jørgensen og mit bidrag var en beskrivelse af den netop overståede sag.

Vi havde også beskrevet en ny efterforskningsmetode i en tilsvarende sag, som vi lige havde indledt et samarbejde med kriminalpolitiet om. Vi blev af kriminalpolitiet belært om, at det ikke var så smart at beskrive denne metode på dette tidspunkt. Den tryksag, der fra tolddirektoratets side var klar til at blive sendt til alle distriktstoldkamre, blev tilbageholdt og omredigeret. For at gøre det hurtigt og undgå forsinkelser blev artiklen blændet ved, at siden fremstod som blank, og tværs over siden blev der indsat følgende tekst: "Undskyld. Der var en, der nøs!"

I den nye sag om spilleautomatindtægter blev der lanceret en ny kontrolmetode. Den nye metode bestod i, at kontrolpersonale i ugen før ransagningen besøgte forskellige spillesteder. Fire af de store spillesteder blev besøgt i løbet af den sidste weekend, før ransagningerne skulle finde sted. To mand spillede i automaterne og fodrede dem hvert sted med mærkede mønter. Politiets tekniske afdeling havde mærket dem med et fluorescerende materiale. De adskilte sig ikke fra andre mønter, men i et bestemt slags kunstigt lys fra en speciallygte kunne de hurtigt findes. Der blev efter det oplyste tømt automater af udlejerens én gang om ugen. På onsdage. De mærkede mønter, der blev spillet med, skulle så gerne være at finde ved vores ransagning på spillestedet om onsdagen. Der blev ingen mærkede mønter fundet, og det kunne deraf sluttes, at der havde fundet såkaldte "mellemtømninger" sted.

Spilleautomatudlejerens indrømmede

derefter, at de store spillesteder selv havde nøgler, således at de selv kunne tømme automaterne. Bare de afregnede et i forvejen udregnet og aftalt beløb til udlejerens om onsdagen, når "normal" tømning fandt sted.

1970-1980. Erfaringer

Af kriminalpolitiet og ikke mindst kriminalfolkene fra Rigspolitechefens Rejsehold erfarede jeg også følgende om bevisførelse og afhøringsteknik. Som Willy Hove fra Rejseholdet udtrykte det, når vi fra toldvæsenets side kom til at anvende udtrykket:

"Jeg tror, at ..."

"Tro, det er noget, du kan gøre henne i kirken klokken 10 på søndag! Her skal du bevise!"

En sjov oplevelse var det, at vi ved afslutningen af den første store spilleautomatsag fik tilsendt et teknisk apparat fra Direktoratet for Toldvæsenet. Det skulle ved hjælp af infrarød belysning sætte os i stand til tydelig at se bagsidenotater og aftryk. Vi kunne ikke få det til at virke. Jeg viste det til Willy Hove fra Rejseholdet og spurgte, om han havde kendskab til et sådant apparat, som var blevet sendt til alle distriktstoldkamre til brug i efterforskningen.

Han gloede på mig og sagde: "Ja, selvfølgelig kender jeg det! Vi bruger det selv."

Pause, hvor jeg så nysgerrigt på ham: "Vi bruger det i sædelighedssager. Til at konstatere sædpletter med!"

Vi brugte ikke siden apparatet, og hvis ingen har taget det for at anvende det som kyllingevarmer eksempelvis, så står det der sikkert endnu!

*Frederikshavn
Toldkammer.
Foto ca. 1960 i
Told • Skat Museet.*

Vi lærte også at feste, så det ville noget. Da sagen var helt overstået, og de to personer fra Rejseholdet skulle videre på deres færd, blev det besluttet at holde en erfaringsudviklingsfest. Heri deltog alle de personer fra toldvæsenet, det lokale kriminalpoliti og Rejseholdet, som i måneder havde arbejdet tæt sammen. Distriktstoldchef Nepper-Christensen og daværende politimester i Frederikshavn Erik Christensen deltog også. Den fik ikke for lidt. Der blev i sandhed udvekslet nogle erfaringer og knyttet nogle samarbejdsbånd, som jeg og mine kollegaer trak på i mange år derefter. Politimester Erik Christensen blev senere politimester i Århus. Han var utrolig engageret og vidende. Jeg har hørt, at han på et tidspunkt blev tilbudt at blive justitsminister, men takkede nej.

Jeg stødte under arbejdet med spilleautomatbranchen også på tilfælde, hvor mennesker simpelthen spillede enorme summer op i de enarmede tyveknægte, og der blev talt alvorligt om, at hvis spil

ikke skulle forbydes, så skulle indtægterne fra spil dog gå til et godt formål. "Røde Kors", blev nævnt i den forbindelse.

Dette blev aldrig til noget. Tværtimod har staten nu sat sig på al form for spil, og der er blevet oprettet kasinoer med staten som protektor. Det kan man vel kalde en kovending!

Jeg fik i løbet af sagen et fortrolighedsforhold til spilleautomatudlejeren, som i bund og grund var en jævn og flink person. Han levede et stille og roligt familieliv og var en fast gæst, når det lokale førstehold spillede fodbold. Fodbold var for øvrigt en interesse, vi havde til fælles. I sine yngre dage, medens han opholdt sig i København, havde han spillet divisionsfodbold. Det samme havde jeg, og hvad vi ikke tilsammen vidste om fodbold, var ikke værd at vide.

Ekstrabladet skrev den 17. september 1975 under en kæmpeoverskrift på forsidende:

"Spillekongen havde pakket alle sine pengesække" og i en lille underrubrik

Hotel- og spillekongen var tilsyneladende på vej ud af landet, da han blev anholdt. Formuen under hans seng er ved en nærmere optælling vokset til fire millioner kroner, heraf en del udenlandsk valuta. Desuden havde han i onsdags fået taget nye pasbilleder, og hans søn var allerede ude af Danmark, da faderen blev anholdt. Om den anholdte siges det, at han var rig som Joachim von And. Som i tegneseriens pengetank lå sedlerne i store stabler på hans bord, og gulvet i hjemmet var dækket af store bugnende sække fyldt med mønter!

Ja. Den fik ikke for lidt. Jeg kendte sandheden. Spilleautomatudlejeren ønskede inderst inde at leve et stille og roligt familieliv, men, som han forklarede mig under en af pauserne i afhøringen af ham, hans problem var, at:

Alle de steder, hvor jeg har automater stående, kan indehaveren godt bruge 50.000 kr. sort om året, men jeg kan faktisk ikke bruge de 5 millioner, I fandt hos mig, til nogen ting. Allerhelst ville jeg have afviklet snyderiet, men det var umuligt.

Den forklaring blev underbygget af, at han slet ikke kunne udnytte alle de lovlige afskrivningsmuligheder, han havde skattemæssigt, idet han købte nye spilleautomater, uden at de blev bogført. De kunne således heller ikke afskrives skattemæssigt.

Jeg fandt simpelthen ud af, at livet har mange facetter, og at der ikke altid er dækning for det, der bliver skrevet i dagspressen. Jeg fandt også ud af, at selv om en person blev dømt som svindler, kunne han godt gå ind under kategorien "godtfolk". I hvert fald i mine øjne.

Når talen er om facetter i kontrolarbejdet, så fandt jeg i en anden sag ud af, at drivkraften bag svig ikke altid er griskhed, men at "drivkraften" kan dække over dybt tragiske menneskelige problemer.

Som den næste, eksempelvis.

"Forken"

Jeg var på kontrolbesøg sammen med en kollega, Villy Lyshøj, i en mindre grovvarerforretning i en mindre by i Vendsyssel. I bilagsmaterialet fandt vi ved bilagsrevisionen en følgeseddel på en leverance af spiritus til indehaveren af en større landbrugsejendom. På bagsiden af følgesedlen var skrevet med håndskrift: "Noteres som fork".

Til orientering for de læsere, der ikke er født vest for Valby Bakke, er en "fork" et landbrugsredskab, der anvendes til håndtering af hø og halm.

Under den videre efterforskning hos købmanden, som dette enkelte bilag med notatet gav anledning til, fandt vi ud af, at købmanden systematisk havde omfaktureret til denne ene kunde i årevis. I sagsforløbet blev vi klar over, at det ikke primært var af skatte- og afgiftsmæssige grunde, at der var sket omfaktureringer.

Den primære årsag til omfaktureringen af spiritus til redskaber og lignende var, at kunden i et lille landsbysamfund over for de øvrige medlemmer af dette lille lokalsamfund: venner, regnskabsfører, hustru og børn ville skjule et helt abnormt alkoholforbrug, der havde stået på i årevis. Købmanden havde lige fra starten af en eller anden grund gemt beviserne mod sig selv, medens land-

manden kun havde gemt regnskabet for en periode på to år.

Vi skar sagen til således, at der for begge parter blev anvendt en rapportperiode på to år. For at anskueliggøre forbruget kan det nævnes, at alene af tre følgesedler fremgik, at 30 øl, en halv flaske akvavit, 9 liter hvidvin, 9 liter rødvin, 12 halve flasker akvavit, 2.000 Prince cigaretter, øl, 2 snaps, 12 halve flasker akvavit og 2.000 cigaretter, leveret over en kort periode, var blevet omfaktureret og overført til kontokortet for "kalvefoder!"

Sager som den lige beskrevne har godt kunnet sætte mig i et dilemma. Det var synd for begge parter, både alkoholikeren og købmanden. Købmanden havde egentlig kun gjort landmanden en tjeneste. Han havde ikke haft nogen vinding. I denne konkrete sag rettede vi henvendelse til en sagsbehandler i kommunens socialforvaltning, blandt andet for ad denne vej at få bekræftet købmandens oplysning om, at landmanden var alkoholiker. Det var en fornuftig sagsbehandler. Han gav udtryk for, at vi skulle gennemgå folks regnskaber.

"Det sociale tager vi os af, så I skal selvfølgelig bare gøre, som I plejer. Men tak for henvendelsen!"

A propos det sociale. Det var også omkring dette tidspunkt, at jeg en dag under et kontrolbesøg var udsat for følgende oplevelse, som gjorde et uudsletteligt indtryk på mig:

Jeg skulle på kontrolbesøg hos en mindre landbruger i Sæbys sydlige opland. Der var tale om et husmandsbrug, som så noget forsømt ud. Da jeg trådte ind i det lille bryggers kunne jeg høre høje stønnelyde blandet med barnegråd.

Stønnelydene og gråden kom fra det næste rum, som jeg af erfaring vidste måtte være køkkenet. Min første umiddelbare tanke var at køre igen og komme igen på et andet og mere belejligt tidspunkt, men en indskydelse fik mig til at åbne døren ind til dette rum, som ganske rigtigt var køkkenet.

Der så jeg et syn, som jeg aldrig har glemt siden. På et spisebord, der var rigget til i det lille overfyldte køkken, lå en dreng på 12-14 år. Det var ham, der græd, og stønnelydene kom fra forældrene, som af al magt forsøgte at holde ham fast på bordet. Da jeg var kommet mig over det første chok, kunne jeg se og lugte, at forældrene var i færd med at vaske deres retarderede søn, som havde lavet i bukserne.

Jeg gik ud igen, og et kvarter efter kom manden ud til mig og spurgte, hvad mit ærinde var. Jeg fortalte ham, at jeg skulle kontrollere hans momsregnskab, men det var ikke så vigtigt, at det blev netop nu. Han indvilligede dog, og han fandt regnskabet, som blev ført i toldvæsenets grønne regnskabshæfte. Jeg gjorde mig hurtigt færdig med kontrollen.

Jeg spurgte forsigtigt manden, om ikke de havde prøvet at få hjælp til at passe deres søn. Manden svarede, at det ikke var værre, end de selv kunne klare.

Da jeg deprimeret kørte fra ejendommen hjemad mod mit hjem i Sæby, tænkte jeg på eftermiddagens oplevelse, og jeg blev først rigtig glad, da jeg kom helt hjem og dér mødte min kone og mine to raske drenge, som var på vej til fodboldtræning.

Næste morgen aflagde jeg besøg hos Sæby Kommunes sociale forvaltning og bad om at komme til at tale med en af

de ledende medarbejdere i forvaltningen, som jeg kendte periferisk. Jeg fortalte ham om gårsdagens oplevelse. Han fortalte, at de udmærket kendte familien og dens situation. De havde flere gange tilbudt at hjælpe, men alle deres tilbud var blevet afvist.

Da jeg gik, sagde han: "Ja, det er jo ikke denne families skyld, at de sociale budgetter tit løber løbsk, og så for øvrigt tak for henvendelsen."

Hvordan de fleste kontrolmedarbejdere, i hvert fald de, der arbejder med svigsager, føler over for modparten Told • Skats interesser og retssikkerhed, har jeg forsøgt at beskrive i et kapitel for sig, nemlig

"Læserbrevet, der aldrig blev indsendt".

1980-1990. Foredrag fra kursus om undergrundsøkonomi (I)

På et tidspunkt midt i firserne blev jeg bedt om at holde et indlæg i en kursusrække om undergrundsøkonomi. Jeg strukturerede mit indlæg således: efterforskningsteknik, observationsteknik og opgørelser og opgørelsesmetoder.

Inden jeg gik i gang med at forberede kurset, henvendte jeg mig til nu afdøde kriminalkommissær Kai Nielsen, som var leder af kriminalpolitiet i Frederikshavn. Vi havde et utroligt godt samarbejde med netop kriminalpolitiet i Frederikshavn. Samarbejdet skete meget uformelt. Inden vi fra det daværende distriktstoldkammers side satte papir i skrivemaskinen for at anmode om politiets hjælp til en begæring om en ransagningskendelse, rettede vi henvendelse til vores kon-

taktpersoner hos kriminalpolitiet og forklarede dem sagen.

Vi fik så kort beskeden, enten: "Det ser godt ud. I kan godt anmode om vores bistand". Eller. "Hallo. Tror i det er en bananstat! Det er bare for tyndt. Glem det". Eller. "Det er for tyndt, suppler det og kom igen." Meget uformelt og rationelt. Henvendelsen til Kai Nielsen gik på, om der fandtes faglitteratur eller lærebøger inden for de tre ovenfor nævnte områder. Han oplyste, at det fandtes der selvfølgelig, eksempelvis om efterforskning, men slet ikke noget, han mente var anvendeligt for os. "I har jo jeres egne metoder, og de virker da upåklageligt." Jeg fremturede. Han måtte da have en beskrivelse af, hvorledes man eksempelvis disponerede en rapport.

"Det er der egentlig ikke", svarede han. "Det er meget individuelt. Der er dog et par vigtige fællestræk for udfærdigelse af rapporter: Vi starter i øverste højre hjørne med datoen og retsplejelovens regler skal være overholdt. Nærmere bestemt, at en sigtet skal gøres bekendt med sine rettigheder!"

Jeg fik helt fri hænder fra Tolddirektoratets side. Var mit indlæg godt eller brugbart, kunne jeg blive glad. Var mit indlæg kedeligt og ubrugeligt, var det alene min skyld og mit ansvar. Jeg syntes selv, det var en god kursusrække, hvilket ikke mindst skyldtes deltagerens engagement. Engagement er en helt nødvendig ting, når man taler om efterforskning af økonomisk kriminalitet og undergrundsøkonomi.

Noget af det, jeg underholdt med dengang, var lidt outreret, men det vandt ved nærmere bekendtskab. En ting kunne jeg forsikre deltagerne om:

3136 $\frac{3}{4}$ = 3957- = 1238,72
 700 indl. kl. = 6401- = 448, " "
 28 jaller $\frac{3}{4}$ = 84, " "
 Brændsel = 124,74
 1895,46

til tilgodehavende 1894,40

Denne seddel bedes tilintetgjort

Den famøse seddel, der ikke var blevet tilintetgjort og kom til at spille en vigtig rolle i efterforskningen af moms- og skatteunddragelsessagen..

der var ikke anvendt eksempler, som ikke havde fundet sted "live".

Først skulle vi have begrebet undergrundsøkonomi sat på plads. Det blev meget diskuteret på daværende tidspunkt, fordi der den 1. januar 1982 var indført en statistik, hvor dette skulle føres. Det var faktisk forløberen til det nuværende REKS-system.

Begrebet sort arbejde eller undergrundsøkonomi lod jeg en af vore "klienter" forklare med sine egne ord, som han havde noteret på en arbejdseddell, nærmere bestemt en syseddell fra en systue. På bagsiden af syseddellen var der en udregning visende, at en gardinleverance havde kostet 1.894 kr. 40 øre. Hæftet til denne udregning var der en seddel

udfærdiget af et teglværk over en leverance af teglsten til 1.895 kr. 46 øre og påtegningen:

"Denne seddel bedes tilintetgjort".

Gardinerne var til teglværksindehaveren, som til gengæld havde leveret tagsten til et sommerhus ejet af indehaveren af en gardinforretning. Vi fik indført det gode danske ord "clearing" eller evighedsdebitorer. Evighedsdebitorer, fordi de ofte kunne findes i debitorbogholderiet, med bilag på både ydelsen og modydelsen vedhæftet. Det sidste, bedst kendte eksempel er S.I.D.-formanden, som pludselig fik en faktura på en flere år gammel leverance, da der var blevet iværksat en undersøgelse!

Her havde vi et eksempel på det, man

i Tolldirektoratet benævnte: "Registrerede virksomheders udveksling af varer og tjenesteydelser uden beregning og afregning af moms og skat."

Et andet eksempel var en syseddel omhandlende gardiner til en fast pris på 4.250 kr. Sysedlen kunne henføres til en nota på 3.500 kr. Syseddel og nota kunne atter henføres til en lap brunt indpakningspapir, som burde have været tilintetgjort, visende, at der var leveret gardiner for 4.250 kr., som blev betalt med 3.500 kr. kontant og 25 timers sort arbejde à 30 kr. i timen, i alt 750 kr., i form af sommerhussanitet. Ingen fedter! Oven i handelen en dug på ca. 3 meter!

I samme gardinforretning blev der fundet en lønseddel omhandlende en uge i januar, nemlig 8. januar-14. januar visende, at lønmodtageren i bruttoløn fik 10 % af ugens omsætning på 9.423 kr. 60 øre, hvilket var lig med 942 kr. 35 øre. Der var stadigvæk plads på frikortet da i begyndelsen af året, så lønafregningen skete korrekt. Lønsedlen for perioden 14. juni-20. juni, hvor frikortet var brugt, viste kun en ugeløn på 200 kr., selv om omsætningen havde været på 8.125 kr. 80 øre, og bruttolønnen rettelig burde have været anført med 835 kr. 60 øre. Bagsiden af lønsedlen viste den virkeligt udbetalte løn, nemlig 413 kr. 60 øre sorte + de 198 kr. 50 øre hvide, der fremgik af "den rigtige lønseddel".

Unddragelsesområdet var på daværende tidspunkt følgende, som skitseret af Tolldirektoratet, nemlig: registrerede virksomheders køb og afsætning af varer og tjenesteydelser uden beregning og afregning af moms (skat), registrerede virksomheders clearing, ik-

ke registrerede virksomheders fritids- og hobbyarbejde, der oversteg 10.000 kr. (grænsen for registreringspligt på daværende tidspunkt), omfaktureringer samt sammenblandinger af privat økonomi og erhvervsøkonomi.

Disse unddragelsesområder kendte vi alle på daværende tidspunkt, og de har egentlig været ret stabile siden da og vil vedblivende være det. Vi kendte også til sager afledt af momsunddragelsessager, såsom: skattesager, straffesager i henhold til straffelovens § 289, almindelige bedragerier, socialbedragerier, professionelle fallenter og kreditbedrager og anpartsselskabsryttere.

Nogle af disse sager fandtes i kombinationer såsom: moms- og skatteundragelsessager, typisk sager vedrørende udeholdte indtægter fra spilleautomater. Nogle af disse sager var beløbsmæssigt så store og grove, at de også blev straffesager.

Tolder i København, Ålborg, København - og Hvidovre (2)

af Frode Bang

Ålborg. Vejerbods- og pakhus-tjeneste - 15. november 1958-28. februar 1964

Jeg var naturligvis spændt på alt det nye, som jeg formodede at have i vente, da jeg mødte om morgenen den 15. november 1958 på Ålborg Toldkammer hos toldpakhusmestrene Andreas Jensen og Christian Laustsen. Efter en kort præsentation for mine nye arbejdskolleger blev jeg vist rundt på toldkamret og hilste på alle de relevante personer; sidst hos toldstedets chef, toldinspektør (TI) Holger Christensen, der bød mig hjertelig velkommen og ønskede mig held og lykke som en af hans medarbejdere.

Det viste sig, at arbejdsområdet var delt op i tre afsnit: selve pakhuset, vejerboden og godsudleveringen. Toldpakhusmester (TPHM) A. Jensen var øverste leder af pakhus-tjenesten, men fore-

stod det daglige arbejde i pakhuset, hvor han havde et par pakhusbetjente som medhjælpere - men af og til også en løsarbejder. Christian Laustsen regerede på gulvet i vejerboden og havde en styrke på 5-6 pakhusbetjente til sin rådighed. I udleveringsrummet havde han toldpakhusformand (TPF) Ejvind Thomsen som ansvarlig for udlevering af det ekspederede gods.

Så var der to specielle steder, nemlig frilageret på 1. sal og tjenesten på jernbanen, som hver var ledet af en toldpakhusformand. Efterhånden blev tjenesten mere og mere turnuspræget, så alle kom til at afløse hinanden, hvilket var gavnligt for hver især.

Den store forskel mellem København og Ålborg var, at her var arbejdet mere fysisk præget, medens man i København i det store og hele havde toldbodarbejderne til det grove arbejde. Det

Spunshammer, med bambusskaft, og hævert til brug ved kontrol af indholdet af vintønder. Foto af genstande i Told • Skat Museet.

skulle man lige vænne sig til. Det, jeg især husker fra den første dag, var, at mine nye kolleger var meget spændte på, hvordan jeg ville behandle en sækketvogn. Det er nemlig ikke helt så let, som man skulle tro at køre med sådan en, især når der er tale om lidt tungere og klodset gods. Der blev ikke noget for dem at more sig over. De var nemlig ikke helt klar over, at jeg som tidligere kolonialmand mestrede dette arbejde. Noget andet var så, at jeg skulle lære at slå spunsen op på en vintønde. Tønden (fadet) blev med et specielt værktøj - en bambuskæp forsynet med en hammerformet træklods som hoved - med kraftige slag bearbejdet skiftevis på hver sin side af spunsen. Det er helt nostalgisk nu at tænke på, at man har været med i den udvikling fra dengang og op til PC'ernes tid, og at man har set en rigtig træspuns i et rigtigt vinfad af træ. Vine- ne kom senere hjem i både bliktønder og tankvogne.

Arbejdsproceduren var ellers den samme som i København, men da andre så udmærket har fortalt om dette tidligere i Zise, vil jeg ikke komme generelt nærmere ind på denne, men kun glimt-

vis fortælle lidt om hverdagen.

Det kunne være noget spild af arbejdskraft at hive godset ind gennem porten i pakhuset for straks efter at køre det ind i vejerboden til fortoldning og derefter videre til udlevering i den anden ende af bygningen. For partigods og andet tungt gods var det en hjælp hen ad vejen, at vi fik en lille eltruck med genopladelige akkumulatorer. Trægulvene syntes bestemt ikke om dette køretøj, idet de knagede utilfreds over den hårde belastning.

Arbejdsklimaet var - set fra min side - godt, og alle hjalp hinanden, og vi lavede en masse skæg og ballade, når der var tid til det. Det var den gang, vi havde åbent om lørdagen, og hvor der hen på eftermiddagen kunne blive tid til en kop kaffe med kanelkrans til, som TPHM Laustsen gav, når det var ham, der havde ledelsen denne dag. Meget hyggeligt. Alt gik således godt i længere tid, men så begyndte Bilspeditionen at komme med Volvo-gods til oplæggelse og straksfortoldning. Da der her var tale om hele billadninger, blev der ikke megen tid til hygge.

Det var også den gang, man sagde

Ålborg Toldkammer.
Foto ca. 1950 i
Told • Skat Museet

"De" til toldkontrollører og opefter. For mit vedkommende betød det ikke spor; man passede sit arbejde, og samarbejdet med dette personale virkede for mig upåklageligt. Det var spændende at følge med i fortoldningerne efter varernes udpakning. Hvis man var interesseret, kunne man lære en hel del ved dette. Af og til kunne man så senere give nyere toldassistenter fornuftige oplysninger eller have en aktuel ting parat til bedømmelse og derved fremme ekspeditionen. Kunderne havde jo ventetid nok i forvejen i det sendrægtige ekspeditions-system.

Som kuriosum (der var det igen, det en overgang så fortærskede ord på Toldskolen) skal nævnes, at der i min første tid ved toldkamret var en mandlig kontrollør i administrationen, som af mig helt ukendte grunde så ud til at have noget imod mig. Da jeg var ansat kun ca. 8 måneder senere end en af mine kolleger og fik mindre i løn end ham, var jeg interesseret i at høre grunden til denne lønforskel og stillede derfor i Laustsens og andre kollegers påhør denne kontrollør spørgsmål derom. Til stor undren for os svarede han, at hvis jeg ikke var tilfreds, kunne jeg bare tage min afsked. Laustsen svarede ham, at det vist ikke var sådan, mit spørgsmål skulle opfattes. Jeg fik ikke nærmere oplysning og holdt mig derefter tilpas i baggrunden.

Den samme mand kunne heller ikke forstå, at der efter min ankomst til toldkamret blev brugt meget mere snor i december end tidligere i denne tid i vejerboden til genindpakning af de åbnede gavepakker. Jeg fik strengt pålæg om at bruge den oprindelige snor, hvilket gav mig anledning til at forklare ham, at det

gjorde vi selvfølgelig også i den udstrækning, dette kunne lade sig gøre. Som ny ved toldkamret var det altid mig, der af Laustsen blev sendt op i administrationen for at hente forskellige nødvendige ting.

Efter den omtalte reprimande kunne jeg ikke lade være med at fortælle TPF Thomsen om denne episode. Netop, som jeg stod og fortalte dette, kom den pågældende kontrollør ind i vejerboden, og Thomsen gik straks hen til ham og afkrævede ham en forklaring på hans opførsel. I første omgang sagde han, at han var noget ude af balance på grund af en dårlig arm, men han indrømmede dog, at han godt kunne se det forkerte i sin opførsel, og gik så straks hen til mig og gav mig en stor undskyldning. Det respekterede jeg ham meget for, og at han derefter var meget imødekommende over for mig, var jeg naturligvis glad for. Også i forbindelse med mit senere forløb på toldkamrets toldkassererkontor, hvor han på dette tidspunkt gjorde tjeneste som kontrollør, var han utrolig venlig. Det var så en situation, som jeg synes skulle med, idet det viser et vist format, når nogen erkender sine personlige fejl.

Når varer var udpakket, var det ikke altid, at man kunne få stoppet al den træuld, som havde været anvendt til beskyttelse af indholdet, tilbage i emballagen. Denne træuld måtte stuves af vejen i lokalet. Ved visse lejligheder, når der var en tilstrækkelig mængde, bundtede vi det sammen i store baller og solgte det til en aktuel køber. Det samme var også gældende vedrørende jernbånd fra åbnede trækasser. Båndene blev banket sammen til små rektangulære stykker og gav sammen med

træulden et beløb til den fælles "skidt-kasse", hvis pengeindhold ved passende lejligheder blev fordelt imellem os. Jo, det var tider.

Engang i januar 1959 spurgte den altid venlige Laustsen mig, om jeg ikke havde tænkt på at søge over i toldassistenttrækken. Han henviste til, at overtoldassistent (OTA) P.B. Skipper (senere toldinspektør i Padborg), som på dette tidspunkt gjorde tjeneste i vejerboden, var kommet med en udtalelse derom. Jeg blev helt forbavset og havde på dette tidspunkt slet ikke tanker i denne retning, hvorfor jeg svarede, at det havde jeg ikke mulighed for, idet jeg ikke havde en realeksamen, men kun bevis fra handelsskolen, og at jeg overhovedet ikke ville sætte mine ben i København igen. Jeg var glad og tilfreds med min tilværelse. Så blev der ikke talt mere om dette.

I løbet af den efterfølgende sommer havde jeg den store glæde at få besøg af TPHM Lassen og frue fra København; de var på ferie på disse nordlige kanter. De kom kørende i deres flotte nye bil, en Hillman, som han stolt viste mig. Vi havde en hyggelig sammenkomst. Han syntes for øvrigt, at hvis jeg var træt af Ålborg, så kunne jeg jo bare komme tilbage til ham i København. Jeg takkede ham for tilbuddet, men afslog, hvilket han selvfølgelig godt kunne forstå. Vi var derefter på "julekort" i flere år.

I forsommeren 1960 gik der rygter om en eventuel rationalisering på personaleområdet. Jeg begyndte derfor at spekulere alvorligt over min situation som ikke-værende tjenestemand. Det ville jeg først opnå den 1. juli, og jeg var klar over, at eventuelle fyringer ville komme til at gå ud over de yngste i tjenesten,

hvilket jeg var bange for skulle overgå mig. Da jeg samtidig var begyndt at finde interesse i toldassistentarbejdet, begyndte jeg at tænke over Laustsens spørgsmål til mig året før med hensyn til at søge over i toldassistentlinien. Jeg fandt ud af, at jeg egentlig godt kunne tænke mig at gøre et forsøg på at komme over i denne linie, men jeg holdt det helt for mig selv.

En ting var jeg helt sikker på, og det var, at jeg først ville have det samme skolemæssige grundlag som toldassistenter - nemlig realeksamen med mindst mg i gennemsnit.

Da jeg ikke havde nogen mellemskoleeksamen, var der ikke andet at gøre end at tilmelde mig et aftenkursus på Ålborg Eksamens-Kursus på cand. mag. Møllers Realskole for dér først at bestå denne eksamen og derved åbne mulighed for, at jeg året efter kunne fortsætte på realeksamenskursus samme sted.

Aftenkursus - 8. august 1960 - 30. juni 1962

Som tænkt - så gjort. Jeg orienterede Laustsen, som lovede ikke at nævne et ord derom til andre. Jeg ophørte med at træne og spille håndbold i Ålborg og mødte op på skolen primo august 1960. Til min store forbavselse traf jeg dér min træner, som jeg nok vidste var skolelærer, men jeg anede ikke, at han også underviste på dette kursus. Han undrede sig over min tilstedeværelse, men blev så klar over grunden dertil. Derefter forstod han bedre, hvorfor jeg havde tilsidesat min træning og håndboldspil, og han gjorde det klart for mig, at det også var nødvendigt at kon-

centrere sig 100 pct. om denne skolegang - for, som han sagde: "Der bliver ikke givet ved dørene!"

Der var mødt 38 forventningsfulde personer op denne aften for at forsøge at erhverve sig en mellemskoleeksamen. Det var en blandet skare af helt unge og så lidt mere derop efter. Under skolechefens velkomsttale, hvori han tilkendegav skolens principielle barske linie, var vi alle klar over, at vores ønsker om at opnå et eksamensbevis kun ville blive opnået efter en ganske alvorlig indsats. Skolen ville nemlig kun indstille elever til eksamen, som fuldt ud havde fulgt undervisningen og havde bestået de gennem skoleåret stillede prøver. Dette år (1960) var det 10 år siden, at en enkelt elev var dumpet. Da det var en skole med statsstøttet undervisning, ville man ikke på nogen måde risikere, at denne støtte blev fjernet på grund af for stor en dumpeprocent, hvilket kunne medføre en lukning, som man havde erfaret var overgået en skole et sted på Fyn.

Det viste sig, at skolen havde skaffet de dygtigste lærere i Ålborg og omegn. Der krævedes også en stor indsats fra deres side, når de på 1 års aftenkursus med undervisning i ugens 5 dage fra kl. 18.30 til 22.30 skulle føre os elever igennem det normale 4 års pensum, som på daværende tidspunkt var gældende for at opnå denne eksamen i den almindelige skole. Der var kun frikvarter fra kl. 20.30 til 20.40 hver aften; ellers afløste den ene lærer uden videre den anden.

Læsning og løsning af opgaver hjemme i fritiden blev selvfølgelig klaret om natten, i weekender og ferier. Søvn blev der gennemsnitlig kun mulighed for i 3-4 timer hver nat. Efter et par ugers for-

løb var 13 faldet frivilligt fra, og efter terminsprøverne var vi kun 19, der blev indstillet til eksamen. Men der havde også været meget læsestof. Her udgjorde de fire bind verdenshistorie det meste, men der var altså også mange tyske og engelske glosser at lære fra gang til gang.

Alle indstillede bestod eksamen, og 13 af os fortsatte på realeksamenskursus det efterfølgende år.

Jeg er pakhusmester Laustsen taknemmelig for, at jeg fik lov til at placere min sommerferie således, at jeg kunne bruge denne til eksamenslæsning og eksamensgang, og at jeg et par gange fik lov til at gå til mundtlig eksamen i arbejdstiden.

Efter bestået mellemskoleeksamen blev vores navne nævnt i avisen. Dagen efter kom OTA Børge Breitenbauch og spurgte, om det var mig, der var nævnt i avisen dagen før. Da jeg kunne bekræfte dette, spurgte han mig om, hvad jeg ville bruge denne eksamen til. Jeg fortalte så, hvad hensigten var, og gjorde ham opmærksom på, at det indtil videre skulle holdes hemmeligt; det var jo ikke sikkert, at jeg opnåede det, jeg ville. Han syntes, at jeg straks skulle gå videre på toldkamret med mit ønske og se at komme på toldelevkursus hurtigst muligt, idet han mente, at den opnåede karakter på et aftenkursus med de krævede betingelser var mere værd end en realeksamen, som var bestået efter almindelig skolegang om dagen. Men som tidligere omtalt ville jeg kun søge efter at have bestået realeksamen med mindst mg i gennemsnit. Jeg har aldrig villet pynte mig med lånte fjer.

Efter endnu et slidsomt kursusår var

vi 13 elever fra mellemskoleholdet klar til at gå op til realeksamen. Der var sket en større frasortering blandt de øvrige elever, som var kommet til kursus andre steder fra, og som ikke havde kunnet klare kravene dér. Mange af disse havde ikke engang arbejde, så de skulle egentlig kunne klare sig. Flere af dem kom fra 2. G, hvor de sandsynligvis ikke har kunnet klare sig, hvorfor de af denne grund nu gerne skulle have en realeksamen.

Jeg var meget nervøs før denne eksamen. Der stod så uendeligt meget på spil for mig efter de to års vanvittige slid, som jeg slet ikke havde klareret uden min "hjemmeløbende" kones fulde opbakning. Vi havde nemlig to børn på henholdsvis 1 og 3 år, og jeg må nok med skam tilstå, at jeg ikke havde haft den tid til dem, som jeg burde. Det kan man så tænke noget over bagefter - også over, at der gik mindst et helt år, inden nerverne var faldet helt til ro. Lægen kom også med en udtalelse om, at det pres, som jeg havde været udsat for, kunne forårsage andre midlertidige omkostninger end bare de økonomiske.

Børge Breitenbauch kom dagen før starten på min eksamen og spurgte mig om, hvordan jeg ville klare læsningen under hele denne eksamen. Jeg måtte så sige, at jeg ville klare det på samme måde som sidste år med at tilpasse min ferie. Til dette bemærkede han, at jeg så faktisk kom til at mangle en uge til læsning mv. Han gik dybt tænkende tilbage til sit arbejde ude i toldopsynet.

Senere på eftermiddagen vendte Breitenbauch tilbage til mig og sagde, at jeg skulle prøve at spørge personalechefen (toldinspektør (TI) Aage Jensen) om at

få fri i en uge, idet mit formål med denne eksamen var at dygtiggøre mig for derefter at søge over i TA-linien. Da jeg meget bestemt sagde, at det kunne der overhovedet ikke blive tale om, idet det så ville gå ud over mine kolleger i pakhuset, bemærkede Breitenbauch, at vejen til denne læseferie måske var banet i forvejen. Så syntes jeg ikke, at jeg ville tilsidesætte hans venlighed, og gik straks op til Aage Jensen, der for øvrigt havde kalenderen liggende på bordet, og jeg fik så den enestående tilladelse, hvilket jeg flere gange har været de to herrer dybt taknemmelig for, at de udvirkede for en pakhusmand.

At der blev ballade i pakhuset, forstår jeg udmærket godt, og jeg fortrød også min handle måde, men inderst inde var jeg fast besluttet på, at jeg på en eller anden måde senere ville råde bod derpå. Men ingen uindviede var på dette tidspunkt klar over, hvad denne eksamen skulle bruges til. Mange havde gættet på, at jeg læste for at blive skolelærer. Jeg "betalte" året efter de omhandlede dage ved ikke at holde ferie i en uge, selv om det kom til at holde hårdt at få lov dertil.

Det blev så på en lidt mærkelig måde, at formålet med min læsning blev offentliggjort. Da jeg havde været oppe i det sidste mundtlige fag og sad sammen med en del andre, som også var blevet hørt, dukkede der nemlig en journalist og en fotograf op fra Ålborg Amtstidende (tror jeg nok), som stillede spørgsmål til flere af os, om hvad vi så ville med vores eksamen. Jeg svarede, at jeg havde gjort det for at søge advancement inden for toldvæsenet. På denne måde blev alle klar over dette både på tryk og med billede i avisen dagen efter.

Skattestaten konsolideres

En anmeldelse af Kancelliets Brevbøger 1656-1660

af Leon Jespersen

Med Ole Degns udgivelse af Kancelliets Brevbøger 1660 er afsluttet et stort udgiverarbejde, der blev påbegyndt i 1884. Hele kildeudgaven med brevbogsuddrag fra perioden 1551-1660 fylder 39 bind på i alt 28.000 sider. Alene årene 1656-1660, der skal omtales her, fylder 2.800 sider med et indhold, der er langt mere mangfoldigt, end det fremgår af det følgende, hvor der især lægges vægt på brevbøgerne som kilde til beskatning og til de store strukturændringer i 1600-tallets samfund lige før enevældens indførelse.

Indledning

Hvornår blev Danmark en skattestat? Historikere har givet ret forskellige bud. Søren Balle taler om en skattestat allerede i 1536, mens E. Ladewig Petersen ser 1620-erne som skelsættende for beskatningen. (1) Dateringen afhænger naturligvis af definitionen på en skattestat. Der er imidlertid almindelig enighed om, at skattestaten var slået definitivt igennem i enevældens første år. Her blev - nok så vigtigt for definitionen på en skattestat - princippet om skatter som statens finansieringsgrundlag knæsat i enevældens "grundlov", Kongeloven af 1665: "efftersom een huer vel veed, at Riger og Lande icke tryggeligen kand be-

siddes uden væbnet Magt, og Kriigs-Magt kand icke holdes uden besolding, og besolding icke bringes till Veye uden Skatt". (2)

Før enevældens indførelse var de fleste pengeskatter i princippet ekstraordinære og krævede en begrundelse; men i praksis blev de mere og mere almindelige og ordinære, ligesom begrundelserne ofte var ret vage og reelt dækkede over et nærmest kronisk underskud. Indtægterne fra krongodset (domænerne) viste sig utilstrækkelige, og domænestaten var reelt passé. De "ekstraordinære" skatter var blevet uundværlige, og skattestaten udviklede sig.

Adelen og den højere gejstlighed var skattefri, og adelens ugedagsbønder kunne kun beskattes med adelens samtykke. Hvis ikke disse skattefrie grupper frivilligt accepterede at betale, ville skatterne komme til at hvile uforholdsmæssigt tungt på understånderne (borger- og bondestand). Både adelens skattefrihed og standens øvrige privilegier var begrundet i pligten til at stille væbnede ryttere og til at forsvare landet. Men frem gennem første halvdel af 1600-tallet spillede adelens rytterhold en mindre rolle, mens hvervede, skattefinansierede tropper omvendt fik større forsvarmæssig betydning. Når samtidig stadig flere uadelige erhvervede uddannelsesmæssige kvalifikationer, ligesom

mange af dem økonomisk og socialt var på niveau med dele af adelen, smuldrede grundlaget på flere måder under adelens skattefrihed.

Kancelliets Brevbøger (KB) rummer et væld af oplysninger af værdi for politisk, økonomisk, social-, kultur- og lokalhistorie. Brevbøgernes karakter er tidligere omtalt i Zise, så her skal blot gives en kort omtale. (3) KB gengiver i uddrag indholdet af de breve, der blev udsendt fra Danske Kancelli til de enkelte landsdele i Danmark, men de kan ikke undgå også at afspejle udenrigspolitiske forhold. Stort og småt findes mellem hinanden, men i det følgende skal blot udvælges nogle træk fra brev-bøgerne, der viser skattestatens fremvækst og de samfundsmæssige strukturerændringer, der knyttede sig til den.

Kancelliets Brevbøger 1656: Adel og borger

Den 15. juli 1656 fik rektor Jørgen Rosentrantz besked om at optage tre sønner af den københavnske borger Arent Berntsen i Sorø Skole. Ca. to måneder senere - den 20. september - imødekom kongen Arent Berntsens anmodning om at grave tørv i Tebberup og Bagsværd Mose. Berntsen var byskriver i København; men de to breve lader ane, at han også havde andre hverv. Udover byskriver var han en driftig forretningsmand. Tørvene skulle anvendes til det teglværk, han havde anlagt i Brønshøj. Desuden ejede og udlejede han boliger, ligesom han optrådte som långiver til kronen. Flere sønner af borgerlige blev optaget i Sorø Skole, og det vidner om et socialt pres fra en opstigende borger-

stand, der i økonomisk-social henseende kunne konkurrere med og true dele af adelstanden.

Arent Berntsen er nok bedst kendt for sit store topografiske værk, *Danmarckis oc Norgis Fructbar Herlighed*, der netop udkom i 1656. Værket giver ikke et situationsbillede af dobbeltmonarkiet i 1656; det kan bedst sammenlignes med et fotografi taget med meget lang lukkertid. Berntsens værk består af oplysninger, der stammer fra mange forskellige år - nogle af dem helt tilbage fra 1500-tallet. Værket er ikke fri for politiske budskaber, men vil man se på det politiske landskab, er KB en næsten udtømmelig kilde.

Skønt Arent Berntsen i sit topografiske værk synes at støtte adelsvælden, afspejlede hans driftighed som forretningsmand, bogudgiver og långiver den opstigende borgerstand, hvis økonomisk-sociale forhold kunne sammenlignes med dele af adelstandens, og som i stigende grad luftede idéer om en samfundsorden, der ikke (som adelsvældens) var bygget på fødsel, men hvor den enkeltes muligheder afhang af dygtighed og kvalifikationer. Symbolsk kunne adelen føle, at borgerstanden trængte ind på dens enemærker ved en livsførelse, der var præget af luksus og overdådighed.

Som det fremgår af KB, udstedtes der den 26. april 1656 en forordning om begravelser, der skulle begrænse overdådigheden og udgifterne ved borgerlige og gejstliges begravelser. Forordningen regulerede i mindste detalje gæsterne antal, kisters udsmykning, handlingens varighed osv. Overtrædelse af forordningen udløste en bøde på 24 rigsdaler, hvoraf 1/3 tilfaldt byens øvrighed,

1/3 byens fattige og 1/3 fiskalen. For statsmagten havde bøderne ingen fiskal betydning. Her var det skatterne, der vejede tungt. I 1656 blev der den 1. september udskrevet en landeskat for at dække udgifterne til det militære beredskab. Et læg på 10 selvejere skulle give 30 rigsdaler samt 5 tdr. rug og 5 tdr. byg, fæstere det halve rigsdalerbeløb men samme mængde korn, mens forskellige andre kategorier skulle give mindre.

Hvis man slår op i sagregisteret til KB 1656, får man under "adelen" dels et eksempel på standens privilegier (accisefrihed), dels eksempler på at adelen dispenserede fra privilegierne. Således fremgår det af et brev om graverskat 22. februar 1656 til lensmændene på Sjælland, at den sjællandske adel over en treårig periode for hver 200 td. htk. ville stille en karl med skovl eller spade til arbejde på Københavns befæstning. Af et brev den 6. oktober til lensmændene ses det, at adelen også havde udlovet en kontribution, en ydelse, der skulle lægges i landekisterne - kasser med midler til forsvarsformål - til landets bedste og deres egen defension, men at det kneb med betalingen af både graver-skatten og kontributionen. Den danske adel nød store privilegier som modydelse for sin forsvarspligt, men accepterede altså i fredstid - trods privilegierne - at betale skat til forsvarsformål.

Et brev af 15. maj 1656 til borgmestre og råd i Maribo afslører et andet principielt træk ved tidens beskatning. Kongen bevilger, at bønderne på Lolland-Falster pålægges en skat til opbygning af Maribo rådhus, hvis adelen bevilger det samme af sine tjenere. Rådhuset havde lidt under, at der både blev holdt landsting, kapitelsret, landemode og

adelige forsamlinger. Brevet afspejlede princippet om lokalskat, at lokale formål finansieres af lokalsamfundets brugere. Her omfattede det også adelens undergivne.

Adelen havde ved tidligere lejligheder frivilligt påtaget sig ekstra byrder til forsvarsformål. Især efter de to sidste fredsslutninger i henholdsvis 1629 og 1645, da Danmark i stigende grad følte sig truet af Sverige. 1656 var det sidste "normale" år inden Karl Gustav-krigene (1657-60) udløste større strukturændringer i samfundet. Det var således sidste gang før 1660, at man fulgte håndfæstningens bestemmelse om at udnævne en rigsråd til erstatning for en afdød. Den 20. maj blev den sjællandske adel bedt om at votere på en afløser for Niels Trolle, der var blevet statholder i Norge efter afdøde Gregers Krabbe. Fra andre kilder ved vi, at adel og rigsråd efterfølgende indstillede kandidater, hvoraf kongen valgte Peder Reedtz, der aflagde rådsed den 6. juli 1656. Samme år døde rigsråd Otte Thott; hans efterfølger (Henrik Bjelke) blev først udnævnt i 1660. Også første halvår af 1657 afspejler en brydning mellem fred og krig.

Kancelliets Brevbøger 1657: En skattebuket

Forholdet til Sverige blev stadig mere anspændt, og stænderne bevilgede på et møde i Odense den 23. februar 1657 penge til en styrkelse af grænseforsvaret. Det fremgår af KB, at også tiden før stændermødet var præget af en række militære dispositioner, og det blev endnu mere udpræget efter mødet. I landsdelene øst for Øresund accepterede ade-

len, at unge mænd skulle møde i fæstningerne i tilfælde af fjendtligheder, ligesom bønderne blev opfordret til at flytte deres proviant derhen. I Dragsholm len skulle sognerytterne mønstres osv. Store og små træk, der antyder, at man styrede mod krigen. Det større militære beredskab havde sin egen inert. Man kunne ikke i længere tid holde en stor og kostbar styrke under våben. Styrken måtte enten hjemsendes eller bruges. Valget blev truffet med underskrivelsen af krigserklæringen den 1. juli 1657.

Frem til fredsslutningen i sommeren 1660 er KB i høj grad præget af krigen og alle de forholdsregler, den krævede. I registrene rummer opslagsordene "hæren" og "krigen" en lang række henvisninger. Her skal blot nævnes et par træk vedrørende beskatningen. Kun tre uger efter krigserklæringen i 1657 blev der bundet en skattekuket. For nutidens skatteydere er skattekuketter ikke usædvanlige, men da der den 21. juli udgik en forordning om en række forskellige byrder, var det usædvanligt i den tids danske sammenhæng.

Forordningen rummede blandt andet afgifter på importeret øl og vin samt på varer, der førtes ind i købstæderne. Samtidig genoplivede man den næsten 100 år gamle skat på levende kvæg, ligesom told og accise blev forhøjet, og der indførtes en afgift på stemplet papir, der blandt andet skulle benyttes ved henvendelser til centraladministrationen. Mens forordningens mange detaljer kan forbigås her, samler interessen sig om buketter af afgifter og deres begrundelse. Krigen krævede mange penge, så stændernes bevilgede kontribution blev karakteriseret som utilstrække-

lig. Derfor havde konge og rigsråd fundet det bedst, at byrderne ligeligt ramte høj som lav, rig som fattig, så længe krigen varede - men med (formel) bevarelse af enhvers privilegier. I krigstid var det ikke usædvanligt, at adelen gav afkald på privilegierne og ydede på linje med andre stænder, men trods anerkendelsen af privilegierne kunne det skabe præcedens.

Ud over skattekuketten kan man hæfte sig ved, at megen af krigstidens beskatning havde form af kontributioner af lokalt, regionalt eller landsdækkende omfang. Men krigens mange og forskelligartede byrder viser også, at beskatning ikke bare skal forbindes med penge- eller naturalieskatter, men også med forskellige arbejdsydelser, for eksempel når bønderne skulle møde med skovl og spade til gravearbejde på fæstningen ved København, eller når der i de følgende år skulle brygges øl eller bages brød til tropperne. En række forskellige arbejdsydelser var i realiteten skat og en byrde på linje med pengebetalinger. Med et sådant udvidet skattebegreb er det tilsvarende vanskeligt at beregne den samlede skattetyng.

Kancelliets Brevbøger 1658-1659: Københavns borgere

Borgerlige storkøbmænd kom til at spille en vigtig rolle ved finansieringen af krigen. For eksempel udgik der den 17. september 1657 et brev til lensmændene, at kongen havde assigneret kommissariatoldpengene til de borgerlige finansmænd Henrik Müller, Selio og Gabriel Marselis og Poul Klingenberg. Ikke blot hovedstadens finansmænd fik sti-

gende betydning; det fik byens indbyggere som helhed.

Krigen mod Sverige var katastrofal, og efter kun syv måneder måtte Frederik 3. underskrive freden i Roskilde den 26. februar 1658, da provinserne øst for Øresund, herunder Bornholm, samt de norske landsdele Hærjedalen, Jämtland og Bohuslen blev afstået til Sverige. De svenske tropper, der efter den legendariske march over de tilfrosne bæltter skulde trækkes tilbage, nåede ikke dette, før den svenske konge ombestemte sig og i august 1658 angreb med det formål at erobre hele Danmark. København blev belejret og var den eneste del af kongeriget, der ikke var besat.

Hovedstaden fik nu en helt central rolle. I skyggen af den fremrykkende svenske hær udstedte Frederik 3. den 10. august nogle foreløbige privilegier for København og Christianshavn. Af KB fremgår det, at privilegierne på områder gav Københavns borgere andel i adelens privilegier. De måtte erhverve adelsgods og besidde det med samme friheder som adelen; de måtte ikke besværes mere end adelen med told, zise og anden tyng, ligesom de skulle være fri for al skat og indkvartering, men i krigstid yde som andre stænder. Og endelig skulle de have samme adgang til embeds- og ærespøster som adelen, når de var kvalificerede. Københavns og Christianshavns borgere havde egennyttigt fået andel i adelens privilegier, og der var hermed slået et hul i stænder- og privilegiesamfundet.

I KB for både 1658 og 1659 findes en lang række oplysninger om krigen og dens følger for befolkningen. Både med hensyn til penge- og naturalieskatter samt andre byrder, ligesom man også

får et vist indblik i den forarmelse og de ødelæggelser, der fulgte i kølvandet på krigshandlingerne. Som ét blandt mange tegn på de ændringer, der var undervejs, kan nævnes, at Arent Berntsen, som vi mødte i KB 1656, da han sendte sine sønner til Sorø Skole og søgte om tilladelse til at grave tørv til sine teglværker, nu optræder i rollen som statskreditor. Den 12. feb. 1659 - dagen efter den svenske hærs mislykkede storm på København - skrev kongen til rentemestrene om udlæg af jordegods til Arent Berntsen for de mange penge, han havde udlagt. Og den 8. juli s.å. gjaldt det erstatning i svenske tilgodehavender for de ødelæggelser, hans teglværker havde været udsat for. Stormen på København satte gang i privilegiesagen; under den 24. marts 1659 finder vi i KB hovedstadens "endelige" privilegier.

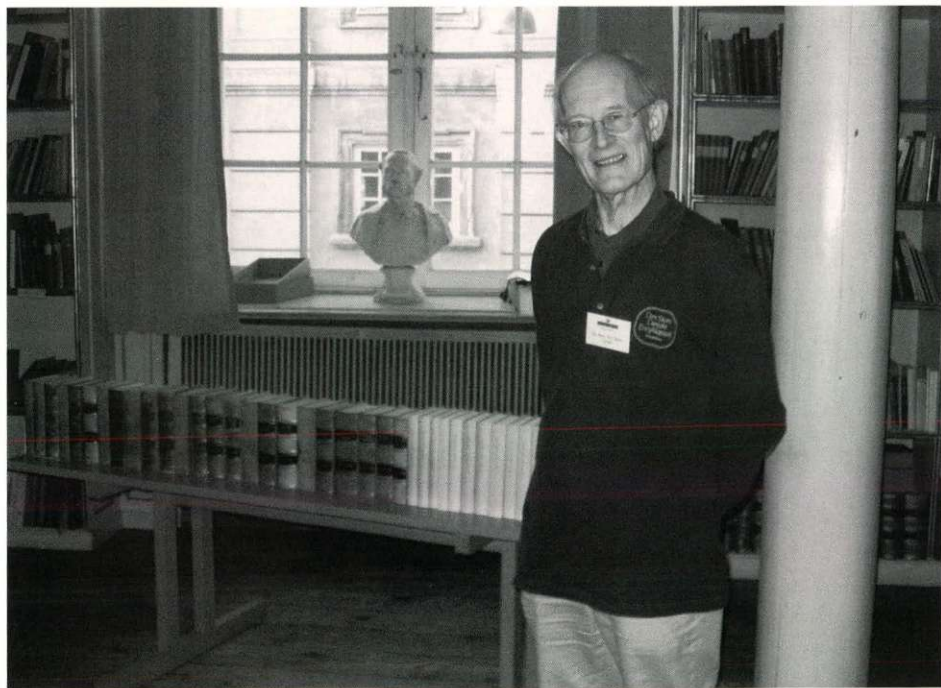
Kancelliets Brevbøger 1660: Statsomvæltningen

Året efter drejer det sig under den 17. april igen om, at Arent Berntsen - og hans medinteressenter - skal have pant for deres udlæg. Den 10. maj 1660 optræder han sammen med storkebømdene og matadorerne Henrik Müller, Christian Fischer, Jens Lassen og Lorentz Pedersen i et brev om forsikring for udlæg. Og den 5. oktober 1660, da der på stændermødet i København blev drøftet statsfinansier og arverige, figurerer Arent Berntsen og "medredere" med et krav om, at to navngivne borgere skal stille kaution. Arent Berntsen beskrev i 1656 det topografiske landskab, men var sammen med andre kapital-

stærke borgere med til at tegne det nye politiske landskab.

Endelig i maj 1660 sluttede krigen med en fredstraktat, der endegyldigt efterlod et stærkt reduceret Danmark-Norge. De tilbageblevne landsdele var forarmede og svækket af krigen. Ydermere var adelen og den højere gejstlighed ifølge privilegierne fritaget for skat. Efter fredsslutningen blev der udfærdiget en opgørelse over statens kreditorer og deres tilgodehavender, "Bilantz 1660", der ikke findes i KB. Der skulle skaffes penge til hofholdningen, til hjemsendelse af soldaterne og til afbetaling af den store statsgæld. Domænestaten havde udtømt sine muligheder,

også kreditmulighederne var udtømt, så der blev indkaldt et stændermøde i efteråret 1660 for at bevilge skatter. I KB kan vi følge stændermødets ydre forløb - indkaldelser til møder m.m. - men forhandlingerne på mødet og de respektive stænders forslag må af gode grunde findes i andet kildemateriale. Den skæve byrdefordeling, der baserede sig på stændersamfundets funktionelle opdeling, måtte næsten naturnødvendigt resultere i en større samfundsdebat. I oktober fremsatte understænderne forslag om et arverige, som rigsrådet nødtvungent måtte gå med til. I KB finder vi den 13. oktober et brev til biskop Hans Svane om fra prædikestolen at takke Gud,

Den 21. oktober 2005 blev der i Rigsarkivet afholdt et seminar i anledning af, at arbejdet med udgivelsen af Kancelliets Brevbøger da var afsluttet. På billedet ses Ole Degn ved siden af hele kildeudgaven. Foto Leon Jespersen.

fordi stænderne i enighed (!) havde indført arveriget med arveret i såvel kvinde- som mandslinjen. Samme dag finder vi en indkaldelse af stænderdeputerede, der skulle overveje, hvad man videre skulle foretage sig med hensyn til arverigets indførelse. Resultatet af de videre forhandlinger blev, at et udvalg kasserede håndfæstningen, idet der skulle formuleres en ny "reces". Det fremgår ikke af KB, der imidlertid rummer en indkaldelse (dateret den 17. oktober) af stænderdeputerede til arvehyldning dagen efter, den 18. oktober.

Et stort udgiverarbejde er slut

At arvehyldningen var en skelsættende begivenhed fremgår af, at der anlægges nye rækker af brevbøger efter den 18. oktober 1660. Ved regentskifter var der også blevet anlagt nye rækker, og i den kongeløse tid mellem Christian 4.s død og sønnen Frederik 3.s kroning i 1648 blev der ført en særlig række, hvori man redegjorde for den statsretlige situation. Med skellet den 18. oktober slutter også udgivelsen af brevbøgerne - efter ca. 120 års udgiverarbejde.

Over så lang en udgivelsesperiode optræder der ikke kun forskelle i udgivelseshastigheden, men også i udgivelsesprincipper, registre m.m. Alt dette har Ole Degn meget fornuftigt benyttet lejligheden til at omtale i en afsluttende artikel i KB 1660: "Afslutning. Kancelliets Brevbøger og udgivelsen af dem" (s. 553-78). Denne afslutning rummer også nyttige oplysninger om datidens administrationsgang, kildekritiske problemer, forskningsmuligheder og den tekniske organisering af udgiverarbejdet.

Dette sidste bind af KB rummer en række nyttige fortegnelser: en liste med rettelser og tilføjelser til bindene 1646-1659, en helt uundværlig ordliste over tidstypiske udtryk, samt person-, sted- og sagregister. Der findes også en liste over sogne og herreder i Skåne, Halland og Blekinge omkring 1650. Ikke mindst registrene, der i Ole Degns tid som udgiver er langt mere udførlige end tidligere, og blandt andet medtager bonde- navne, afspejler, hvordan han har taget computerteknikken i brug ved udarbejdelsen af kildeudgavens mange bind. Det forklarer til dels hans høje udgivelsestempo, men dette skyldes først og fremmest Ole Degns flid. I 2002 udkom således tre bind af brevbøgerne. Ole Degns registre er noget af det mest udførlige, der er udarbejdet til en kildeudgave. Slår man i KB 1656 op under "skatter", får man blandt andet følgende underbegreber: bøsseskytterskat, bådsmandsskatter, drengeskate, flæskeskatter, graverskatter, havreskatter, kirkeskat, kontributioner, kornskatter, landehjælp, madskatter, nødskat, penge- skatter, præsteskat, sammelskat, sommerskat, studieskat og unionsskatter.

Ved afslutningen af 120 års udgiverarbejde, der er resulteret i 39 bind på i alt 28.000 sider, kan man gøre sig nogle tanker om fremtidige kildeudgivelser. Man kan kun glæde sig over, at Ole Degn påtog sig opgaven og på rekordtid fuldførte arbejdet, at Rigsarkivet har forestået udgivelsen i de mange år, og at Carlsbergfondet trofast har støttet projektet frem til færdiggørelsen.

Projektet med udgivelsen af KB blev påbegyndt i slutningen af 1800-tallet, hvor man under sloganet "Til kilderne" tilgængeliggjorde kildemateriale til

brug for den nye kildekritik. Siden da har tilgængeliggørelse antaget mange forskellige former, men det er ganske sigende, at mange studenteropgaver, artikler og bøger gennem tiden kun har udnyttet de trykte udgaver af KB, men forbigik de brevbøger, der på daværende tidspunkt var utrykte. Det illustrerer i en nøddeskal værdien af tilgængeliggørelse.

I dag tilgængeliggøres kilder blandt andet digitalt. Talrige kilder er blevet lagt på internettet enten i original form eller transskriberet, så mulighederne for tilgængeliggørelse er nærmest uendelige. Den selv samme teknik, der bidrog til den hurtige færdiggørelse af brevbøgerne, kan samtidig indvarsle en ny form for kildeudgivelse og overflødigøre papirudgaver. Måske bliver KB den sidste større danske kildeudgave på papir, men i så fald er det et flot monument, der er sat over en kildeudgivelsestype. Nu har Ole Degn og tidligere udgivere fremlagt et stort kildemateriale, så er det op til brugerne at udnytte kildeudgavens mange oplysninger og anvendelsesmuligheder, hvad enten indfaldsvinklen er lokal- eller rigshisto-

rie, prishistorie, kulturhistorie, personalhistorie eller andet.

Kancelliets Brevbøger 1656 vedrørende Danmarks indre forhold i uddrag. Udgivet ved Ole Degn af Rigsarkivet, 2002, 552 s.; *Kancelliets Brevbøger 1657 vedrørende Danmarks indre forhold i uddrag.* Udgivet ved Ole Degn af Rigsarkivet, 2002, 590 s. *Kancelliets Brevbøger 1658 vedrørende Danmarks indre forhold i uddrag.* Udgivet ved Ole Degn af Rigsarkivet, 2004, 569 s.; *Kancelliets Brevbøger 1659 vedrørende Danmarks indre forhold i uddrag.* Udgivet ved Ole Degn af Rigsarkivet, 2005, 522 s.; *Kancelliets Brevbøger 1660 vedrørende Danmarks indre forhold i uddrag.* Udgivet ved Ole Degn af Rigsarkivet, 2005, 579 s.

1. Jf. Leon Jespersen: Adelsvældens skatter 1536-1660. Dansk Skattehistorie III, 2004, s. 25.
2. Kongeloven art. 5. Danske Forfatningslove og Forfatningsudkast, udgivet med Indledninger af Jens Himmelstrup og Jens Møller, 1932, s. 7.
3. Jf. Zise. Told- og Skattehistorisk Tidsskrift, 2002, 1, s. 33-36. - 3, s. 127-31.

Indholdsfortegnelse

Modsætninger i skattevæsenet, ransagning og undergrundsøkonomi, vejerbods- og pakhustjeneste og skattestat	3
---	---

Gunnar Viby Mogensen: Modsætninger i skattevæsenets egne rækker	5
---	---

Bent Andreassen: Ransagning, undergrundsøkonomi og økonomisk kriminalitet. Af en kontroltolders dagbog (5)	18
---	----

Frode Bang: Tolder i København, Ålborg, København - og Hvidovre (2)	26
---	----

Leon Jespersen: Skattestaten konsolideres	32
--	----